

BIEDERMEIER-IZLÉS A FRANCIA IRODALOMBAN.

(1814—1860)

Moi, je veux du silence, il y va de ma vie ;
Et je m'enferme où rien, plus rien ne m'a suivie ;
Et de mon nid étroit d'où nul sanglot ne sort,
J'entends courir le siècle à côté de mon sort.

(Marceline Desbordes-Valmore)

I. Elvi kérdések.

A *biedermeier*, ez a legifjabb szellemtörténeti műszó eredetileg gúnyos értelmű volt. Elsőnek Ludwig Eichrodt használta, aki egy Gottlieb Biedermaier nevű falusi tanító költött alakján keresztül Samuel Friedrich Sauternek, az ötvenes évek jelentéktelen német költőjének, a kisigényű élet naív örömeit dicsérő verseit gúnyolja ki.¹

Az elnevezés gúnyos értelmét úgy látszik leghamarabb az iparművészetben vesztette el. A Metternich-korabeli nemes egyszerűségű lakásberendezési tárgyakat és divatekkeket már a huszadik század elején szerették ezzel a névvel jelölni; a francia műtörténet máig is csak a megfelelő német iparművészeti tárgyakat nevezi biedermeiernek. Később biedermeier festészetről, irodalomról kezdtek beszélni és a kezdetben pejoratív hangulatú biedermeier szellemtörténeti terminus lett, olyan, mint a gotika, a barokk, az impresszionizmus. Hogy mikép történt mindez, még nincs teljesen kikutatva. Farkas Zoltán szerint stílusmegjelölésnek első ízben egy magyar származású bécsi műkritikus, Hevesi Lajos használta a *Neue Freie Presse* hasábjain megjelent írásaiban.² Mindenesetre tény az, hogy a szó mellől a rigmusokat gyártó iskolamester komikus vonásai lassan elmaradtak és a biedermeier ma már az európai művelődés egyik rokonszenves korszakának a megjelölésére szolgál.

Sokáig az összefoglaló munkák sem tudnak szabadulni a szó eredeti hangulatától. Georg Hermann például „Ház“, „Kert“, „Cukrászda“ és hasonló című fejezetre osztja munkáját, mely az egykorú írók műveiből vett szemelvényeket tartal-

¹ L. Eichrodt humoros versgyűjteménye 1855-től jelent meg a *Fliegende-Blätter*-ben. Címe: *Gedichte des schwäbischen Schullehrers Gottlieb Biedermaier und seines Freundes Horatius Treugerherz*. 1869-ben Biedermaiers *Liederlust* címmel könyvalakban is kiadták, új kiadása 1911-ben jelent meg. V. ö. Paul Kluckhohn, *Biedermeier als literarische Epochebezeichnung*, *Deutsche Vierteljahrsschrift*, 1935. Kluckhohn a kérdés történetét is megadja. Ugyanerre lásd még Zoltai Béla, *Irodalom és Biedermeier*, *Acta Universitatis, Szeged*, 1935.

² Farkas Zoltán: *A biedermeier*. 5. 1.

maz.³ Az irodalmi biedermeier-korszak fogalmát komolyabb igénnyel elsőnek Julius Wiegand irodalomtörténete veti fel, aki néhány Metternich-korabeli író (Raimund, Droste-Hülshoff, Mörike, Uhland, Eichendorff, Stifter, Raabe, Storm, Keller) kapcsán a nyárspolgáriás vonások mellett már a kor tragikus alaphangjára utal.⁴ Wiegand könyvével körülbelül egyidőben jelenik meg Paul Ferdinand Schmidt műtörténeti munkája⁵, mely a biedermeier lényegét a nyers valóságtól még visszariadó, egyszerű, bensőséges realizmusban látja. Ez a szelíd realizmus a festészetben elsősorban a genre-kép, az arckép és a tájkép iránti előszeretettel nyilvánul meg.

Az irodalmi biedermeier átfogó kutatását az osztrák irodalomtörténetírás kezdte meg. A kezdeményezés Kluckhohn érdeme, aki — amikor egy 1928-ban megjelent tanulmányában⁶ a biedermeier életérzés lényegét a rezignációban ismerte fel, — az utána következő kutatások egyik legtermékenyebb szempontját adta meg: „... Ihnen allen ist gemeinsam ein Zug der Resignation der mit der politischen Enge nach 1815 zusammenhängt und im Gegensatz steht zum Fortschrittsoptimismus der Aufklärung, aber auch zum kühnen Schwung der Romantik.“ A probléma részletes kidolgozóinak, Wilhelm Bietaknak és Günther Weydtnek művei Kluckhohn kezdeményezését építik tovább. G. Weydt felismeri a biedermeier gyűjtögető hajlamát, melyet „Sammeln und Hegen“-nek nevez, egy újabb termékeny szempontot vetve fel.⁷

Az eddig említett szerzők jórésze a biedermeiert sajátosan német, elsősorban osztrák életérzésnek tekinti. A német nyelvterületen kívüli irodalmak közül úgy látszik a magyarban mutattak ki először biedermeier vonásokat, ami a magyar irodalom földrajzi helyzete ismeretében könnyen érthető.⁸ Zolnai Béla, aki a kérdést a magyar irodalomtörténet számára elsőnek rendszerezte, a reformkor két nagy költőjének, Vörösmartynak és Petőfinak költészetében mutatott ki biedermeier

³ V. ö. Georg Hermann, *Das Biedermeier im Spiegel seiner Zeit*, Berlin, 1913. — Max von Boehn, *Biedermeier, Deutschland von 1815 bis 1847*, Berlin s. d. — Erich Paul, *Der Beginn der bürgerlichen Zeit, Biedermeier-Schicksale*, Lübeck 1924 és *Der politische Biedermeier* (Lübeck, 1925). — H. Houben, *Der gefesselte Biedermeier* (Lübeck, 1925); *Kleine Blumen, kleine Blätter aus Biedermeier und Vormärz* (Dessau, 1925).

⁴ Julius Wiegand, *Geschichte der deutschen Dichtung*, Köln, 1922.

⁵ *Biedermeier-Malerei*, München, 1922.

⁶ *Zeitschrift für deutsche Bildung*, 1928: 62. V. ö. Zolnai, i. m. 24.

⁷ Wilhelm Bietak, *Das Lebensgefühl des Biedermeiers in der österreichischen Dichtung*, Wien, 1931 és *Vom Wesen des österreichischen Biedermeier und seiner Dichtung. Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, XI. évf. 4. sz., 1931. — Günther Weydt, *Literarisches Biedermeier, u. o. és Naturschilderung bei Anette von Droste-Hülshoff und Adalbert Stifter*, *Germanische Studien*, 95, 1930.

⁸ A biedermeier-kutatás magyar kezdeteire: Zolnai o. c.

elemeket;⁹ az egykorú francia almanachok és a chansongyűjelmények, továbbá Béranger, Sainte-Beuve irodalmi eszméi kapcsán, a termékenynek bizonyult szempontot a francia irodalomtörténetbe is bevezette; máshelyt pedig Désiré Nisard,¹⁰ majd a mult század-eleji balladák és románcok biedermeier jellegére utalt. Paul Van Tieghem, Zolnai Béla publikációjáról írott rövid beszámolójában az előbb említettek mellett még Auguste Brizeux *Marie*-jét, Victor Laprade *Pernette*-jét és a kor asszonyköltőit utalja a biedermeier keretébe.¹¹ Megállapításai még további dokumentációt kívánnak. A francia biedermeier tárgyköréhez tartozó újabb publikáció Lobinger Magda Nicolas Martin-ról írott doktori értekezése.¹²

A biedermeier francia analógiáinak kutatása mellett újabban az angol biedermeier kérdéséről is szó esett, amennyiben Friedrich Brie¹³ az ú.n. Viktoria-korszak egyes jelenségeit a német biedermeier rokonának ismerte fel. Brie többek között az almanachokban (*The Keepsake*), Wordsworth (*Lyrical Ballads, Prelude, Ode to Duty* stb.), Walter Scott, Tennyson (aki például élete főművében az *Idylls of the King*-ben Arthur király heroikus világát egészen elpolgárosítja), Dickens, Thackeray, George Eliot egyes műveiben mutat ki biedermeier elemeket. Brie a német és az angol fejlődés közötti különbséget is kidomborítja. Szerinte az irodalmi biedermeier fogalmát jól alkalmazhatjuk a romantika utáni angol irodalom egyes jelenségeire, de tisztában kell lennünk azzal, hogy ezáltal nem juthatunk el a kor irodalmiságának a végső gyökeréig, ami más szóval azt jelenti, hogy angol biedermeier-korszakról nem beszélhetünk. Brie tanulmánya a *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* biedermeier külön-számában jelent meg. A

⁹ Zolnai Béla munkája nyomán hirtelen megindult a kérdés részletes feldolgozása. V. ö. Gárdonyi Klára, *Biedermeier a magyar költészetben*, Budapest, 1936. — Horváth Edit, *A biedermeier életkép a német és a magyar irodalomban*, Minerva-könyvtár, 102, Budapest, 1936. — Gárdonyi Klára: *A biedermeier kor vallásossága, Regnum egyháztörténeti évkönyv*, 1937. — Grünwald Miksa: *Zsidó biedermeier*, Minerva-könyvtár 112, Budapest, 1937. — Tolnai Gábor, *Az árvíz és az irodalom (Pest-budai ember a Szent-Szövetség korában)*, különlenyomat *A Pest-budai árvíz 1938-ban c. műből*, Budapest, 1938. (Tolnai munkája több, a magyar biedermeierre vonatkozó kisebb részlettanulmányra is hivatkozik.)

¹⁰ *Biedermeier és romantika*, Vigília, 1934: 10. — *Az irodalomtudomány változásai, Szellem és Élet* 1936: 151. — *La ballade épique*, Helicon, 1940, Tome II. Fasc. 2—3.

¹¹ *Revue de Synthèse*, Tome IX. no. 3. 1936.

¹² Nicolas Martin, *Son style „biedermeier“*. Ses inspirations allemandes et hongroises. (Études Françaises publiées par l'Institut Français de l'Université de Szeged, 17) Szeged, 1938.

¹³ *Literarisches Biedermeier in England*, DVJ, 1935, I. Itt idézzük Vojtěch Jirat francianyelvű tanulmányát, *Le rôle du biedermeier dans le réveil national tchèque*. Europe Centrale, 3 janv. 1937.

szám legfontosabb tanulmányát, Kluckhohn összefoglalását már idéztük. Más tanulmányok a biedermeier filozófia, festészet és zene kérdéseit világítják meg, anélkül, hogy a kérdés elvi részét illetően újat hoznának.^{13a}

A kérdés egy további állomását azok jelentik, akik a rezignációnak a biedermeier életérzés középpontjába való helyezését, Kluckhohn, Bietak, Weydt és Zolnai publikációinak alapszempontját nem fogadják el. Rudolf Majut idetartozó dolgozataiban¹⁴ a biedermeier démonikus vonásaira, pesszimizmusára és politikai aktivizmusára utal és a fogalmat annyira kiszélesíti, hogy már szinte semmit sem mond. Könyvének alapgondolata azonban — a kor pesszimizmusának a „Lebensbühne“ és a „Marionette“ szimbólumaihoz való kapcsolása — más irodalmakra nézve is termékenynek látszik.

Adolf Grolman és Hermann Pongs¹⁵ szintén a biedermeier-fogalom további kiszélesítése mellett foglalnak állást. Amíg az eddigi kutatók számára a biedermeier egy korszak szellemiségének megértését és rendszerezését jelentette, addig ők az egzisztenciális filozófia irodalomtörténeti alkalmazásával kísérletezve azt a létalapot (Existenzform, Daseinsgrund) keresik, mely a biedermeier kor alkotásait létrehozta. Adolf Grolman odáig megy, hogy tagadja a biedermeier-korszak létezését. Az, amit a Kluckhohn nyomán kialakult kutatás biedermeiernek nevez, szerinte csak egyik kísérőjelensége a szóbanlevő kornak és annak egészére semmi esetre sem jellemző; — az egész kor meghatározására tehát egy átfogóbb szempontot kell felvennünk. Ezt az átfogó szempontot a „berezinai döbbenet“ (Schreck der Berezina) korszak-meghatározó jelentőségében fedezi fel. Berezinai döbbenetnek Grolman azt az általános lelki válságot nevezi, mely a népszabadság eszméjét jelképező Napoleon oroszországi hadjáratának kudarca után a francia forradalom eszméivel rokonszenvező rétegeket, így elsősorban a Régi Rend restaurálására ébredő polgárságot elfogta. A berezinai döbbenet, melyet később az 1830-as forradalmak oldottak volna fel, az irodalomban kétféle módon nyilvánult. Ezek közül az egyik a romantikus lázadás, ezt a kor számára elsősorban Byron testesíti meg; a másik pedig a magánélet ártatlan szórakozásaiba menekülő, rezignált biedermeier lenne.

^{13a} Max Wundt, Die Philosophie in der Zeit des Biedermeiers. Karl Simon, Biedermeier in der bildenden Kunst. U. o. V. ö. még Heinz Funk, Musikalisches Biedermeier, DVJ, 1936, 3. kötet.

¹⁴ Lebensbühne und Marionette. Germanische Studien, 1931. Studien um Büchner. U. o. 1932. Das literarische Biedermeier. Germanisch-romanische Monatschrift. 1932.

¹⁵ Adolf v. Grolman, Biedermeier-Forschung; Hermann, Pongs, Zur Bürgerkultur des Biedermeier. (Bürgerklassik). Mindkét tanulmány a Dichtung und Volkstum (Neue Folge des Euphorion) biedermeier-számban (1935: 2, 141 és köv. lapok) jelent meg. A szám többi tanulmánya elvi szempontból újat nem hoz.

A szerény biedermeier és a fellegjáró romantika végső gyökere ezek szerint tehát közös, mindkettő az ideáljait-vesztett lélek ürességét akarja új tartalommal kitölteni...

Herman Pongs szintén arra figyelmeztet, hogy a biedermeier kereteit olyan szélesen kell megvónni, amennyire csak lehet. H. Pongs gondolatmenete a következő: elfogadja a berezina-i döbbenet korszakmeghatározó szerepét, de Grolman felfogásával szemben szerinte a döbbenet következménye a polgárság önmagára ismerése s egy önálló polgári életstílus, a biedermeiernek is nevezhető polgári klasszicizmus megteremtése volt. A polgári klasszicizmusnak az addigi kutatásokból ismert csendes, rezignált „kis“ biedermeier csak egyik kísérő jelensége; mellette ott van a történetien gondolkozó, »a létezésnek megrázkódtatását a polgári kapcsolatok ethoszában felfogó Németország« is, mely a polgári életstílusból remekműveket hoz létre. Ha ezekből a művekből hiányzik is a nagyszerű lendület, ha egyszerűek és igénytelenek is, mégis tele vannak a polgári heroizmus és becsületesség megnyilvánulásaival. Ennek, — az „osztrák légysággal“ szemben a „porosz keménységet“ kifejező — biedermeiernek lényegét egy, a polgárság erkölcsi törvényein alapuló személytelen rendnek „a német birodalmi gondolat érdekében való“ kialakításában látja. Ez a személytelen rend a klasszicizmusban gyökerezik, de amíg Goethe és Schiller moráljukat önmagukból merítik, a *Hermann és Dorothea* és a *Tell Vilmos* már polgári talajból nő ki. Az utóbbi a heroikus Biedermann, a közösségi hős apoteozisa, míg az átlag biedermeier a heroizmust a polgári becsület közösségi törvényeiben találja meg. A „démoni“ legyőzése, mely szerinte szorosan a biedermeier lényegéhez tartozik, szintén klasszikus örökség. A polgári élet statikus világa a démoni ellen való küzdelemben alakult ki. Hogy mi a démoni, világosan nem mondja meg, phänomenológiájának tisztázását további kutatókra bízta; de higgyük el neki, hogy a biedermeier ember körül ott leselkednek a démonok (ezek közül az egyik úgy látszik az, amit régebben romantikának neveztek) s ép ezért a biedermeier ember kiegyensúlyozott, statikus magatartása nem fáradt rezignáció, hanem hősiess belső küzdelem eredménye.

Az eddigi biedermeier-kutatás helyenként ellentmondó eredményeinek az ismeretében a továbbiak számára most már nekünk is meg kell kísérelnünk a biedermeier meghatározását.

Az újabb eredmények (elsősorban Zolnai Béla és Friedrich Brie munkáira gondolunk) egyre inkább feljogosítanak arra, hogy a biedermeier terminusával egy általános európai áramlatot jelöljünk meg. A biedermeiernek egy ilyen szélesebbkörű meghatározása természetesen eleve leszámol azokkal a felfogásokkal, amelyek csak egyetlen egy nép, — az osztrák, a német — bizonyos történeti helyzetének a kifejeződését keres-

ték benne. Az európai lélek fejlődésének különböző állomásai (ezeket a modern történetírás nyelvén ma már pl. gotikának, barokknak, rokokónak, romantikának stb. nevezhetjük) minden nép életében sajátos színekkel jelentek meg. Nem lehet kétséges azonban, hogy a különböző népeknél mutatkozó azonos áramlatok elsődleges ismertetőjegyei közösek. Ha tehát a biedermeier lényegének a meghatározására indulunk, olyan szempontokat kell keresnünk, melyek valamennyi európai irodalomra érvényesek lehetnek. Épen ezért azok az elméletek, melyek a biedermeier magyarázatát az egyes politikai eseményekből következő lelki válságokra építik, a mi részünkre önmagukban keveset mondanak. 1815, a bécsi kongresszus esztendeje, a német és a francia fejlődésben legalább is az első pillanatra döntőnek látszik, de például sem az angol, sem pedig a középeurópai kis népek (a biedermeier szempontjából eddig csak a magyar, a cseh, a francia és az angol irodalmat vizsgálták) számára nem jelenti egy új korszak kezdetét. Az angoloknak nem volt „berezinai döbbenete“, a magyaroknak sem. A magyarság a felvilágosodás eszméinek bukását és a bukás következményeit hazájában már jóval előbb, a Martinovics-összeesküvés idején átélte. Sokan az 1830-ik esztendőt tartják a biedermeier nevezetes állomásának. Adolf Grolman ettől az esztendőtől számítja a biedermeier kiváltójának tartott „berezinai döbbenet“ feloldódását. Ez csak Franciaországban történt meg, de a biedermeier jelenségek Lajos Fülöp korában talán még általánosabbak lesznek, mint azelőtt. Kluckhohn a júliusi forradalom esztendejét a német biedermeier szempontjából közömbös dátumnak tekinti. 1848, ez az egész Európa számára fontos esztendő szintén csak erőszakosan megvont határképen szerepelhet. Kluckhohn szerint a biedermeier az ötvenes, hatvanas évekig jellemzi a német irodalmat. Friedrich Brie az angol biedermeiert a hetvenes évekig számítja, ami pedig a francia irodalmat illeti, talán az ötvenes évek végétől számíthatunk új korszakot. 1857-ben jelenik meg a *Madame Bovary*; ugyanabban az esztendőben halnak meg Béranger és Musset, a következőben pedig Brizeux. Mindhárman a francia biedermeier egy-egy jelentős arcát képviselik. A biedermeier kezdete, virágzása és vége egyes országokban különben sem esik pontosan egybe, ez azonban már csak azért sem zavarhat bennünket, mert mihelyt az egész európai fejlődésről akarunk beszélni, valamennyi periodus-megjelöléssel kapcsolatban hasonló lesz a helyzet.

Ha elfogadjuk azt, hogy a biedermeier határait nem lehet politikai évszámok közé szorítani, akkor megdől, vagy legalábbis jelentős módosításra szorul az a felfogás, mely a biedermeier életérzés lényegét a bécsi kongresszust követő évek politikai elnyomásából fakadó lelki aléltásból magyarázza. Az ideálok megvalósításának nehézségét felismerő s ép ezért az eszmény

és valóság egyszerre hívogató világa között kényszeredett kompromisszumot kötő *Biedermann* kis dolgokkal megelégedő, csendes, nyugalmat-ábitozó, gyakran melabús lelkivilága, egyszerűen az a lelkiség, melyet a német kutatók rezignációnak neveznek, nem csupán a berzinai döbbenetben lelheti magyarázatát. Maga *Bietak*, aki a rezignációt a biedermeier lelkiségre különösen jellemzőnek tartja, az érzés eredetének kutatásában az osztrák barokk dualizmusáig megy vissza. Más irodalmakban hasonló a helyzet. Ez is arra figyelmeztet, hogy a rezignációt nem szabad egyedül a politikai elnyomásból levezetni. Kialakulásába a polgárság lelkivilágának sajátos alkata sokkal inkább belejátszott, mint a vesztett csaták döbbenete. Úgy látszik, hogy az általában jellegzetesnek tartott biedermeier vonások a polgárság életfelfogását kezdettől fogva jellemzik. Ismeretes, hogy *Max Weber*, a polgárságra jellemző gazdasági rendszer, a kapitalizmus etikáját a biedermeier életfelfogáshoz közelálló puritanizmussal hozta kapcsolatba. „A keresztény aszkézis... most kilépett az élet piacára, becsapta maga mögött a kolostor ajtaját s arra vállalkozott, hogy a mindennapi világi életet átítatja módszerével, hogy azt ebben a világban és mégis nem ebből a világból s nem ennek a világnak a számára való racionalis életté formálja,” — írja *Max Weber*.¹⁶ Sokan elmondták már, hogy *Max Weber* elméletében a puritanizmusnak kelletténél nagyobb fontosságot tulajdonít. A polgárság ugyanis nemcsak a protestáns országokban „csapta be maga mögött a kolostor ajtaját”, hanem másutt is; sőt a főúri világ szemképráztató fényűzésének elítélésére és ezzel szemben a lemondásnak, az igénytelenségnek, a „munka nemesít” gondolatának hangsúlyozására valamennyi keresztény vallás tanításában igazolást lehet találni, amint ezt alább a *Lajos-Fülöp* korabeli francia vallásos iratok tárgyalása kapcsán majd mi is kimutatjuk. Abban azonban igaza van *Max Weber*nek, hogy a valláserköcsi alapra épített patriarchalis erkölcs, a szerénység, a takarékoskodás, a „Sammeln und Hegen” és a kis körrel való megelégedés életbölcseisége, ha tetszik egy bizonyos fajta rezignáció a polgári életformát kezdetétől jellemezni látszik. A polgári élet továbbá az által, hogy erős gyakorlati érzéket, a tényekkel való higgadt kalkulálást, az élet nyers valóságainak mérlegelés nélkül való elfogadását követeli meg, szinte szükségszerűen kizárja egy eszményibb, azaz nem a hétköznapiak realitásából fakadó világba való belefelejtkezést. Az eszményibb világ a polgárság szélesebb rétegei számára elsősorban a vallásos élet területén volt megragadható; a vallásos világképpel való kapcsolatot azonban ép a polgárság józan mentalitásának egyébként jól megfelelő felvilágosodás alaposan meggyengítette, bár teljesen

¹⁶ Idézi: *Balla Antal*, A legújabb kor gazdaságtörténete. 9. l.

nem tüntette el. A két világ, az ég és föld, nehezen kibékíthető voltának a felismerése az élet dualizmusának elfogadását eredményezte. Nem szakítanak teljesen a theocentrikus világképpel, de nem is erőlködnek, hogy ennek törvényeit a földi lét valóságával összeegyeztessék. Ugyanez a dualizmus áll fenn akkor is, amikor nem vallásos, hanem bölcséleti, politikai, vagy esztétikai eszményekről van szó. Mert hiszen kompromisszum nélkül ezeket sem lehet a gyakorlati élet követelményeivel összeegyeztetni. Pedig a nagy eszmények csábítása a polgári műveltség növekedésével egyre erősebb lett.

Fejtegetésünk természetesen szélesebb dokumentációt kívánna¹⁷ és a biedermeier alig kikutatott tizenhatalcadik századi előzményeinek* ismeretét feltételezné. Mi a magunk részéről itt — a német kutatók egy részének a véleményével szemben — csak arra akartunk utalni, hogy a rezignáció lelki gyökereit nem lehetséges egyedül a politikai elnyomatással kapcsolatba hozni. Az égnek és a földnek, vagy laicizálódott megfelelőinek, az eszménynek és a valóságnak, az ábrándnak és a valónak kompromisszumos összeegyeztetése elsődlegesen a polgárság józan, gyakorlatias természetét tükrözi.

Másrészt azonban eleve nyilvánvaló, hogy az, amit Adolf Grolman berezinaí döbbenetnek nevez, feltétlenül megerősíti a polgári érzésvilághoz amúgy is közelálló rezignáció általánosabbá válását. Ebben az esetben is helyesebb, ha a véres politikai események által kiváltott döbbenetről beszélünk. Az első általános döbbenet az 1790-es évek forradalmi rémuralma volt. H. Pongs idézett munkája utal arra, hogy Goethe-ben és Schillerben a francia forradalom vérengzései rendítették meg addigi idealizmusukat és hozták fel lényük polgári alaprétegét. Ugyanez történt meg Wordsworth és Coleridge esetében is.¹⁸ Néhány további példára majd a francia biedermeier részletesebb elemzése kapcsán térünk rá. Az 1815-i évnek a biedermeier életérzés megerősítésében azonban mégis fontos szerepet kell tulajdonítanunk; látjuk majd, hogy nem csak azért, mert az utána következő restauráció valóban nyomasztólag hatott a nagy forradalom után magát már felszabadítottak hitt polgárságra, hanem más okok miatt is. Mielőtt azonban erről beszelnénk, a politikai eseményekből fakadó döbbenet 1830-as változatát, legalább a francia fejlődéssel kapcsolatban, szintén be kell vonnunk vizsgálódásunk körébe. A júliusi forradalom már nem csak a polgárság, hanem ugyanakkor a

¹⁷ A francia polgári kultúra gyökereire v. ö.: Bernhardt Groethuysen, *Die Entstehung der bürgerlichen Welt- und Lebensanschauung in Frankreich*. I—II. Halle. 1927. A vallásos világkép bomlására: Paul Hazard, *La crise de la conscience européenne*, I—III, Paris, 1935.

* V. ö. erre von. Zolnai B., *A magyar biedermeier*. 1940. (Zolnai újabb munkájának eredményeit csak jegyzeteimben használhattam fel.)

¹⁸ V. ö.: E. Legouis et L. Cazamian, *Histoire de la littérature anglaise*, Paris, s. d. 953.

proletárság megmozdulása is volt. A forradalmi gondolat Pandora-szelencéje, melyet a liberalizmus uralomrajutása szükségképpen felnyitott, a tömegek számára továbbra is nyitva maradt és a szocializmus elméleti alapvetésével párhuzamosan egyre inkább állandósuló zavargások, — ezekhez időnkint az is hozzátartozott, hogy a bouquinisták könyveit a Szajnába dobálták, — a polgárság nagy fáradsággal kialakított életstílusát már ekkor szétrobbantással fenyegette. Az új döbbenet többek között ismét a Fórumtól való rezignált elvonulást és a hydrafejú népszabadság álma helyett a jelenvaló kis örömek kultuszát erősítette meg, azt az életstílust, melynek irodalmi és művészeti megjelenéseit a franciák újabban a biedermeiernek sokban megfelelő „style Louis-Philippe” névvel szeretik jelölni.¹⁹

A polgár lelkivilágának egy másik, a rezignációra való hajlamtól nem mindenestül elválasztható jellemvonása az, amit már Kluckhohn a démoni ellen való védekezésnek nevezett. H. Pongs a kérdést tovább fejleszti anélkül, hogy végérvényesen lezárná. Ha jól értettük meg, Pongs a polgári életstílus nyugodtságát, magabiztosságát fenyegető irracionális erőket akarja ezzel a nem egészen szabatos kifejezéssel jelölni, melyet jobb híján mégis átveszünk tőle. Ide tartozik a történelem, a háborúk, a forradalmak ésszel fel-nem-fogható megjelenéseinek és a népek sorsa felett korlátlanul uralkodó politikai erőknek, a hatalomnak démonisága. Ez utóbbira különben a Szent Szövetség kapcsán a biedermeier kutatás kezdetétől, ha más néven is, már elég utalás történt. Egy másik démoni a polgárságot létalapjaiban megtámadó tömegmozgalmak, a „tömegek lázadása”. A politika démonjával egyenrangú fontosságú, ha csak a tudatos és tudattalan ellentétének felvetése miatt nem fontosabb a romantika szertelen érzésvilágának a démonja, a „mal romantique”, melyben a huszadik század francia moralistái szintén a polgári világ zárt életformájának egyik ellenségét ismerték fel.²⁰ Valóban így van. A romantika, vagy, ahogy annak lényegét Pierre Lasserre sokat idézett mondatában meghatározza, „az emberi lélek általános forradalma”;²¹ legjobban a polgárság hagyományos földönjáró gondolkozásmódját, szigorú etikáját és érzelmi fegyelmezettségét — s ezzel együtt anyagi létfeltételeit — fenyegette. A polgári olvasó és kritikus romantikaellenes magatartását így nem csak ízlésbeli elmaradottságnak, hanem a polgári rend védelmének tekinthetjük s ez a szempont az irodalmi biedermeier egynémely jelenségét ismét új megvilágításba helyezheti. Másik kérdés,

¹⁹ V. ö.: Pierre Moreau, *Le romantisme*. (Histoire de la littérature française publiée sous la direction de J. Calvet. T. VIII.) Paris, 1932.

²⁰ V. ö. pl. Ernest Seillière, *Le mal romantique*, Paris, 1908.

²¹ Pierre Lasserre, *Le romantisme français, Essai sur la révolution dans les sentiments et dans les idées au XIXe siècle*, Nouvelle édition Paris, (1919).

hogy a démoni erőktől való félelem csak a tizenkilencedik század polgári kultúráját jellemzi-e, vagy a polgárság örök sajátjának tekinthető? Eleve valószínű, hogy ez sem hirtelen jött, hanem hosszú és ismét a polgár életformájából fakadó fejlődés eredménye, melyet a racionalista felvilágosodás, majd a forradalmak és ellenforradalmak valóban démoni játéka meggyorsíthatott.

Szorítkozzunk most csak e kérdések egyszerű felvetésére, ez is elegendőnek látszik annak leszögezésére, hogy alapvető módszertani hibát követnénk el akkor, ha a biedermeier meghatározásának középpontjába olyan, nemcsak egy korszakra érvényes jegyeket akarnánk felállítani, mint a szerénység, a gyűjtő hajlam, a rezignáció, vagy a démonitól való félelem.

*

Mi tehát a biedermeier? Le kell számolnunk azzal, hogy a fogalom „természettudományos“ szabotossággal meghatározható legyen, de ez ne zavarjon bennünket, hiszen ez a nehézség valamennyi szellemtörténeti műszóval kapcsolatban fennáll. A romantika meghatározásainak a tanulmányozása például ma már szinte külön studiumot jelent. Mégis, úgy tetszik nekünk, hogy a biedermeier határvonalai az eddigi kutatások világánál már jól felismerhetők.

Fogadjuk el kiindulási pontnak azt, amiben az eddigi kutatók valamennyien megegyeznek, vagyis szögezzük le, hogy a biedermeier a tizenkilencedik század első felének polgárságának jellemző magatartását és ennek irodalmi, művészeti stb. kifejezését akarja jelenteni. A továbbiakban elsősorban csak az irodalmi biedermeierről óhajtunk beszélni.

A tizenkilencedik század első évtizedei az egyes országokban kétségtelenül igen erős politikai elnyomás mellett is a polgárság általános szellemi és anyagi megerősödését mutatják. Ez a szociológiai tény többek közt arra utal, hogy a polgárság, irodalmi, művészeti igényei erősen megnövekedtek, amihez kétségtelenül hozzájárult az is, hogy a háborúk és forradalmak izgalmaiban kifáradt emberek szívesen éltek a költészet, a piktúra és a zene ártatlan örömeinek. Az általános műveltség terjedésével hamarosan bekövetkeezett az addig szűk körökre szorítkozó irodalmi műveltség vulgarizálódása. Thienemann Tivadar szavaival: „Amint a reformáció a biblia betűit a polgárság nagy tömegeiben elterjesztette, úgy a romantika a betűismeret egy sokkal nagyobb áradásában a szépirodalmi almanachot juttatta el minden polgárházba. A polgárság nagy tömegeit az irodalmi műveltség körébe vonta, de ezzel szükségszerűen együtt járt, hogy maga is polgár-ellenes kiindulásától eltávolodva mindjobban a polgári igényekhez hasonult. Almanachok, szépirodalmi divatlapok, nők számára írt folyóiratok, Conversations-Lexikonok s az irodalom egyéb polgári formái

termettek nyomában. Az irodalomnak ez a polgárosulása, a biedermeier, a klasszicizmus köréből indult ki...²² Azt a hatást azonban, amit Thienemann a romantikának és a klasszicizmusnak tulajdonít, mindazokra az ízlésáramlatokra vonatkoztathatjuk, amelyeket nem a polgárság, hanem az „Ancien Régime” alakított ki.

A lényeg az irodalom polgáriasodásának a folyamata, melynek szükségszerű következménye volt, hogy a rokokó túlfinomult játékosságát, könnyed erotikáját, vagy a századeleji klasszicizmus, az empire elvontságát, nagyvonalúságát s a kezdő romantika érzelmi forradalmát a polgárság a maga józabb körébe vonja be. Az alap, amire építenek: meglevő hagyomány; a rokokó, az empire, a preromantika hagyománya, illetve a feltörő romantika állandó hatása. E stílusrétegek jelenlétét bár letompított formájukban, a biedermeier válemany-ni megnyilvánulásában meg lehet találni. Ha tehát az irodalmi biedermeier lényegét akarjuk keresni, akkor egyrészt a polgár természetrajzából fakadó magatartást, másrészt a tizenkilencedik század elejének irodalmiságát kell egymással viszonyba állítanunk. Mert hogyan is magyarázhatnánk különben azt, — csak néhány motívumot ragadjunk ki — hogy a biedermeier rezignáció a gyermekkultuszban, az idilli természet érzelmes szeretetében vagy az anekdoták kedélyességével nézett múlt felidőzésében jelenik meg? Ezek a motívumok, esetleg más hangsúllyal, a tizenkilencedik század főúri irodalmiságában már mind fellelhetők és most polgárivá válnak, de ugyanaz a rezignált polgári lélek egy más ízlésű korszakban nem föltétlenül ugyanazokhoz a motívumokhoz jutott el. A bécsi impresszionisták és még egy néhány más velük rokon költő, a belga Rodenbach, a magyar Kosztolányi „neobiedermeier” hangulatai, bár játszva levezethetők abból a definicióból, amit Bietak a biedermeier rezignációról adott, az 1820-as évek irodalmiságától még akkor is lényegesen távol vannak, ha véletlenül ép a gyermekszobához, vagy a nagyanyóhoz kapcsolódnak.

Viszont nem kétséges, hogy az irodalom polgárivá válása magával hozza azt, hogy a biedermeier lényegéhez az önmagukban nem is irodalmi valóságot, hanem a polgárság alaptulajdonságait jelentő rezignáció, mértéktartás, bensőségesség, gyűjtőhajlam, démonitól való félelem szorosan hozzátartoznak. Mi valamennyit hajlandók vagyunk a polgárság eredendő tulajdonságaihoz sorozni s hisszük, hogy jórésztük a polgárságnak a tizenkilencedik századot megelőző irodalmi és művészi megnyilvánulásaiból is kielemezhető lenne. (Igy például a tizenkilencedik századi holland kismesterek táj- és életképeiből, melyek különben a francia biedermeier festészet főinspirálói kö-

²² Irodalomtörténeti alapfogalmak, Budapest, 1930, 169.

zött szerepelnek.) A polgár lelkivilágának esetleges irodalmi, vagy művészeti kivetítődése azonban az ízléstörténet számára még nem biedermeier, ha csak nem akarjuk az elnevezés tartalmát erősen kitágítani.

Az elmondottak alapján most már megkísérélhetjük a biedermeier kereteit kijelölni.

A biedermeier ezek szerint a polgárság eszme- és érzelmevilágának a tizenkilencedik század első felében (kb. 1814–1870) történt uralomra jutását, az élet általános elpolgáriasodását, illetve ennek a folyamatnak irodalmi és művészeti kifejlődését jelenti. Főbb jellemvonásait egyrészt a polgárság sajátos világa, másrészt azok az eszmények határozzák meg, melyeket a feltörő polgárság az európai művelődésnek a tizenkilencedik század elején elevenül ható megnyilvánulásából átvett s új, önálló jegyekkel rendelkező eszményeket kialakítva magához hasonlított. Ez a folyamat határozottabban a romantikával párhuzamosan kezdődik és a biedermeier határain már kívüleső realizmussal ér véget. Arranézve, hogy melyek a biedermeier sajátos eszményei, a mi felfogásunk szerint nem a tetszetős, de szükségszerűen egyoldalúságra vezető egy-két szavas szempontok (Rezignáció, Sammeln und Hegen, Schreck der Berezina stb.) kijelölése, hanem a kor irodalmának minél alaposabb, több nemzetre kitekintő áttanulmányozása ad felvilágosítást. A német kutatóknak mindenestre nagy érdemük, hogy a probléma felvetésével és első rendszerezéseivel az irodalomtörténet számára mintegy szalonképessé tették azt a szerény és csendes biedermeiert, melyet a romantika túlfűtött nyugtalansága, élénk színei eddig alig engedtek észrevenni.

Ha letesszünk arról, hogy a biedermeier lényege egy-egy vezérszóba beleszorítható, továbbá arról, hogy az egész szóbanlevő korszak tartalmát, vagy akár egyes írók *valamennyi* munkáját jelöljük vele (természetesen bőven lesznek par excellence biedermeier írók is): az eddigi kutatások eredményei a mi szempontunkból is jól használhatók. Zolnai Béla definícióját ép mint olyat idézhetjük, mely az eddigi eredményeket összefoglalja: „A biedermeier nem más, mint a passzív, testi-lelki nyugalomra vágyó, az állameszmének magát alávétő, békés lojalizmusban művészetekkel, álmokképekkel játszó, mérsékelt szentimentális, de szívörömet és bensőséget áhító, páthoszt és szenvedélyt kerülő, nem katolikus, de nem is liberális, hanem moralizáló-vallásos és puritán, eszmény és valóság konfliktusában félreálló, kispolgári keretek között kielégülő, a barokk spiritualizmustól és a felvilágosodás racionalizmusától egyformán távolálló, a Megismerhetetlen elől visszahúzó és mégis ideálokhoz nemesülni, emberméltóságra-emelkedni törekvő, politikától irtózó és a tiszta esztétizmusra mégis képtelen, túlvilág és földiség között nyugalmat kereső, a romantika transzcendentizmusát az elérhetetlenség szféráiba száműző Pol-

gár, akinek típusa étellel teli valóság, nem általános emberi, amilyen a klasszicizmus ideálja volt...²³

Ez a meghatározás legfeljebb csak egy-két pontban (a passziyítás, a politikától való irtózás) szorulhat némi módosításra és így segítségével, — természetesen az újabb kutatásokat figyelembevéve — a biedermeier izlés közelebbi jellemzőit most már könnyen felsorolhatjuk. Érdeklődésének középpontjában az a szerény, mindenekelőtt nyugalmat kereső vallásosság áll, mely a hittől az egyszerű sors mélyebb értelmének valláserkölcsei igazolását várja és amely elsősorban a praktikus hiteléletben (jótékonyosság), az irodalomban pedig a biedermeier eszmények szolgálatába állított moralizáló népkönyvek kiadásában nyilvánul meg. Szorosan összefügg ez a vallásosság a biedermeier másik fontos eszményével, a család és a gyermek kultuszával, melyből az anyaság, a hitvesi élet tisztasága, a leányok ártatlanságának megbecsülése, a szenvedélyes, démoni szerelem elítélése, továbbá a gyermekkor tünt idilli békéjébe való, de Rousseau civilizációellenes gyermekkultuszától mártávolálló érzelmes menekülés, továbbá a moralizáló ifjúsági irodalom tervszerű elindítása, általában a nevelés fontosságának a hangsúlyozása is következik. A családiasság megbecsülésével hozható kapcsolatba továbbá a kis baráti körök, az intim társasélet, az irodalomnak és a művészeteknek, különösen a festészetnek és zenének hódoló széplelkű szalonok nagy szerepe, melyek az irodalmiság egy új formáját, a legtöbbször képzőművészeti és zenei mellékletek társaságában megjelenő almanach-irodalmat alakították ki. A barátságos szoba és a családi kör bensőségéhez a biedermeierben naív természetszemlélet járul, amely a romantika nyugtalan tájaival az idill békéjét; a romantika exotizmusával a jelenvaló hazai tájat, szülőföldet; a romantika mindenséget átölelni-akaró kozmikus filozófiájával az igénytelen természet bájos jelenségeit, a madarak, virágok, fák szentimentális szeretetét állítja szembe és mindenben a Gondviselés bölcs kezét látja. Ezzel a természetszemlélettel az irodalmi népiesség, a regionalizmus kezdetei is összefüggének. Idetartozik a múlt eseményeinek, „a régi jó időknek“ kedélyes, anekdotikus jellegű visszaidézése, a történeti emlékek gyűjtése és restaurálása, anélkül, hogy a múltnak nagyobb jelentőséget tulajdonítanának. A romantikusok eszménykereső multbanézése, öncélú historizmusa és a történelmet a jelen szempontjából rendszerező lírai történetszemlélete már kívülesik a biedermeier határain. Biedermeiernek tekinthető továbbá a haza iránti kötelességet, a férfimunkát hangsúlyozó patriotizmus, mely hajlamos saját népét, saját országát a világ közepébe állítani, nemzete sorsát optimizmussal, vagy szomorúságában is bizakodó mélabúval nézni. Mindezek a jellemvonások gyakran

²³ Zolnai, i. m., 1935, 25—26 l.

az ábránd és a valóság ellentétéből fakadó rezignáció kapcsán jelennek meg, néha fáradt, melankólikus hangsúllyal. Máskor viszont magabiztos önteltséggel, az ellentétes tendenciák összeolvasztási szándékával, tudományos és művészeti eklekticizmussal kísérve. Általános biedermeier-jellemvonásnak látszik az a gyűjtögető hajlam, amit Weydt „Sammeln und Hegen“-nek nevez s melynek sok megnyilvánulása az irodalomban is felfedezhető.

Önmagában természetesen egyetlen motivumot sem tartathatunk par excellence biedermeier jelenségnek, csak a gyakori előfordulásuk és főleg sajátos megjelenési módjuk teszi azzá. Így jellemző biedermeier sajátságnak látszik az, hogy az irodalomnak és művészetnek valamilyen gyakorlati értelmet tulajdonítanak, de anélkül, hogy a határozottabb állásfoglalást kívánó tendenciózus irodalomig jutnának el. Ez utóbbi helyett rendszerint csak szelíd moralizálást találunk. A versek, regények és színdarabok, mint látni fogjuk, szeretnek egy-egy közkeletű igazságot illusztrálni. Másszóval ez azt is jelenti, hogy az író szubjektivitása csak bizonyos keretek közé szorítva érvényesülhet, ami természetesen csak a stílus egyéni vonásainak a rovására történhetik. A biedermeier író nem újít vakmerően; az irodalmi kifejezés különböző eszközei, pl. a nyelv, a verselés önmagáért nem fontosak neki; nem akarja, mint a romantikusok, a Megismerhetetlent, a szavak logikai értelmével elmondhatót szuggerálni, hanem megelégszik a nyelv mindenki számára hozzáférhető eszközeivel, anélkül, hogy a beszélt nyelv lehetőségeit szélsőségesen kiaknázná. A legtöbb biedermeier-írásban van valami csevegő, elbeszélő jelleg, mellyel az is velejár, hogy az író olvasóval közvetlen, mintegy baráti kapcsolatot akar teremteni s ezért szívesen használja a megszólítás és a közbeszólás különböző formáit. Az író az élménnyel, a mondánivalóval is ugyanezt a közvetlen viszonyt tartja meg s ezért az írói technikai fogásokat tudatosan a háttérbe szorítja. Az élmény ilyen közvetlen visszaadását a költészettel kapcsolatban lírai realizmusnak szokták nevezni: az író a szemünk előtt a maga valóságosságában, minden művészi stilizálás nélkül adja mondanivalóját.

Az elmondottakból a biedermeiert jellemző *műfajokat* sem nehéz levezetni.²⁴ Nyilvánvaló, hogy a tiszta líra ritka, helyette az elbeszélő műfajokat kedvelik. Még a daloknak, chansonoknak is van valamilyen elbeszélő jellegük. A regénynél jobban szeretik a novellát; általában a nagy műfajok helyett a kisebbek: a tanító mese, a románc, az idill, a történeti ballada, a leíró költészet különböző fajtái (genrekép) uralkodnak; a személyes líra a dal mellett főleg a rezignáció melankóliájával is kapcsolatba hozható elégiában jut kifejezésre. Hasonló a hely-

²⁴ V. ö. még: Kluckhohn, i. m.

zet a színpadi műveknél. Igazi értelemben vett tragédiát a biedermeier alig hozott létre, helyette a könnyű és népszerű színjátékokkal elégszik meg.

Mindezt a továbbiakban a francia biedermeier egynémely jellemző vonásának elemzése közben részletezzük.

II. Irodalomszemlélet.

Az első kérdés, ami a francia biedermeier kutatója számára felmerül, hogy ne a legfontosabbal kezdjük, a francia fölnek kétségtelenül barbárul ható biedermeier elnevezésének a kérdése. A szóhajóható elnevezések közül — *pseudoromantisme bourgeois*, esetleg a H. Pong s által használt „Bürgerklasszicizmus“ analógiájára *classicisme bourgeois*, *goût Louis-Philippe*, *juste-milieu* — egyik sem teljesen kifogástalan, mert annak, amit biedermeiernek nevezünk, csak egy részét fejezik ki. A „goût Louis-Philippe“ elnevezés, melyet a francia irodalomtörténet újabban használni szeret, bár a biedermeier elnevezéssel sokban rokonhangulatú, főleg azért nem látszik a mi céljainkra alkalmasnak, mert csak az 1830 és 1848 közötti időt jelöli, holott a német biedermeier francia analógiáit már jóval előbb kereshetjük. Felmerülhet az az ötlet, hogy vajjon nem lehetne-e Eichrodt néptanítójának, a derék Gottlieb Biedermaiernek valamilyen francia rokonára találni? A Lajos Fülöp-kor nevezetes karikaturistájának, Henry Monniernek Joseph Prudhomme-ja,²⁵ melyet a polgári irodalmiság kapcsán több francia munka idéz, már a szó etimológiája miatt is azonnal eszünkbe juthat. A ma már elavult *prud'homme* 'homme sage et probe' és a *prudhommesque* 'sententieusement banal' *Sauvageot* szerint nem egész szabatosan nagyképűsködő' jelentésével azonban csak akkor felelhetne meg, ha pejoratív hangulata elköpnék. Erre pedig már csak azért is kevés reményünk van, mert amíg „Ludwig Biedermaier“ minden korlátoltsága mellett rokonszenves alak, addig Monsieur Joseph Prudhomme a romantika szemével nézett gögös és ostoba polgár alakját személyesíti meg.²⁶ Ha a biedermeier

²⁵ V. ö. Henry Monnier: *Scènes populaires dessinées à la plume*, Paris, 1830; *Grandeur et décadence de Joseph Prudhomme*, Paris, 1853.

²⁶ M. Prudhomme... le parvenu suffisant, riche et sot, le bourgeois arrivé... V. ö. Albert Cassagne, *La théorie de l'art en France*, Paris, 1906, 18. Pierre Moreau idézett monografiája: (Le romantisme.) Monnier kapcsán ezeket írja: „Son Joseph Prudhomme, cette la tristesse prosaïque, sottise grandiloquante qu'il raconte... c'est toute la tristesse prosaïque, la laideur morne de cet âge, où... la classe moyenne... devenait une petite aristocratie corrompue et vulgaire“. — A Larousse 'Prudhomme' címszavának néhány sorát ép a kézikönyv népszerű jellege miatt idézzük: „type moderne de la nullité satisfaite et de la banalité magistrale..... Monsieur Prudhomme se rencontre un peu partout, mais particulièrement dans la petite bourgeoisie, où il se fait facilement reconnaître à la solennité banale de son langage.“

fogalmát francia vonatkozásban csak a szó eredeti értelmében vetnénk fel, a *prudhomme*-izlés elnevezésnek talán sikere lehetne.

A *juste-milieu* kifejezést egy Louis Peisse nevű műkritikus 1830 körül a középútas festők — Paul Delaroche, Horace Vernet, Schetz, Léon Cogniet, Robert Fleury stb. — elnevezésére kezdte használni.²⁷ Amit ma értenek alatta, az nagyjából a biedermeiernek felel meg. Az elnevezésnek rendszerint van valami pejoratív mellékíze. Az irodalomtörténetben legutóbb a romantika és a klasszika elméleti egyeztetői, Victor Cousin, Jouffroy, Villemain és a *Globe* körül csoportosult doktrínék nevével kapcsolatban olvastuk. Az elnevezést a szépirodalom felé is ki lehet szélesíteni.²⁸ Hibája, hogy a *juste-milieu* — középút — nem történeti megjelölés, hiszen minden korszakban elképzelhető, továbbá nem jelent sajátos magatartást, mert hiszen a középút fogalma már eleve két másikat feltételez. Ez az egyeztető szándék azonban mégis a biedermeier lényegéhez tartozik, amit az bizonyít a legjobban, hogy a kor kispolgári moralistái életeszmenyüket gyakran ezzel a kifejezéssel jelölik meg. A „középszer“ dicséretére magyar verseket is lehetne idézni. Mindezek ellenére úgy érezzük, hogy a *juste-milieu*-nek túlságosan szabatos jelentése van. A szellemtörténeti elnevezések viszont akkor jók, ha a meghatározható jelentésükhöz valamelyes határozatlan hangulati velejáró tapad, tartalmuk így könnyebben változhat, alakulhat. Ha a gótika magyarosítása (csúcsíves stíl) elterjedt volna, ugyan hogy beszélhetnénk ma középkori kódexeink gotikus izléséről? Az sem lehet véletlen, hogy a francia olvasónak „különös“-et, „furesát“ jelentő *baroque* (v. ö.: une idée baroque) általános stílustörténeti használatától a francia kritika ma még idegenkedni látszik, míg a barokk szempontja a német, vagy a magyar kutatást — talán azért, mert sem a német, sem a magyar nyelvérzék nem fűz a szóhoz más jelentést — annyira megtudta termékenyíteni.

Az elmondottak tehát francia viszonylatban is a *biedermeier* használata mellett szólnak, különösen ha elfogadjuk, hogy egy európai áramlatról van szó. A nagy szellemi áramlatok elnevezései rendszerint a véletlen játékból születnek. (Miért hívjuk a romantikát romantikának?) Épezzért ne erőlködjünk túlságosan a biedermeier lefordítására, mert ez az erőlködésünk esetleg ép oly nevetségesnek tűnhetik fel, ahogy bizonyára mosolyognánk azon, ha valaki a humanizmust, a barokkot, vagy a rokokót magyarra (vagy németre) akarná fordítani. A végső szót azonban a megfontolások után sem akarjuk

²⁷ V. ö. Léon Rosenthal, *Du romantisme au réalisme*, Paris, 1914, 264. Lásd még *Le National*, 8 mai, 1831.

²⁸ V. ö.: Moreau, i. m.

kimondani. Egy új elnevezés sikere nem utolsó sorban a befogadó nyelv géniuszának a szeszélyétől függ.

Bevezető soraink után talán már nyilvánvalónak látszik, hogy a francia biedermeier izlés (*goût juste-milieu*, esetleg *goût Prudhomme*) kezdeteit nem lehet pontosan meghatározni. Az előzmények keresése közben mind az irodalomban, mind a művészetben nyugodtan a tizennyolcadik század közepéig, a polgári drámáig és moralizáló festészetig (Diderot, Greuze) mehetnénk vissza. A polgárság az irodalmat és a művészetet nem máról-holnapra hódította meg! Mégis, bármennyire csábító lenne a „pre“-biedermeiert²⁹ nyomozni, egyelőre — legalább nagyjából — maradjunk a német kutatás által kijelölt keretek között.

A francia irodalom ismeretében eleve valószerűnek látszik, hogy az 1814–1860 közötti időszak egyik szakaszát sem lehet kizárólag a biedermeier szempontjából megközelíteni. A restauráció és a polgárkirályság franciái jobban, mint valaha, ellentétes eszmények között élnek. A békés, földi örömmel ki-elégülő polgári biedermeier és a végtelenbe-vágyódó, forradalmiságában is arisztokratikus romantika azonban csak a két végletet mutatják. Ez a kibékíthetetlennek látszó két véglet az életben és az irodalomban gyakran összetalálkozik. Maguk a nagy romantikusok magánéletükben sokszor a legtisztább biedermeier eszményeket testesítik meg, ami természetesen a műveikre szintén reányomja bélyegét, másrészt a romantikus mozgalom erősödésével a biedermeier életérzés is egyre több, romantikus lélekből fakadó újítást von be a maga körébe, anélkül azonban, hogy az újításokat kiváltó lelkipilárral mélyebb kapcsolatba jutna. A romantikusok klasszicizmusáról a francia irodalomtörténetírásban már esett szó, de még azt sem látnánk reménytelen vállalkozásnak, ha valaki a pejoratív értelemben használta „prudhomme-izlés“ bemutatását a romantikusok szövegeinek a segítségével kísérelné meg. Hasonlóképpen igen természetesen lenne a polgárivá vált romantika, a *pseudoromantisme bourgeois* (ez utóbbit nem szabad a biedermeierrel azonosítanunk, csak egy rétegét jelenti annak) széleskörű feldolgozása.

Bizonyára a kor kettős arcával hozható kapcsolatba, hogy a kettős én, melyet a német romantika szintén jól ismer, olyan gyakori a francia irodalomban. Elsőnek Alfred de Musset-t idézhetjük, aki a *Les deux maîtresses* Valentin-jében nyilvánvalóan önmagáról beszélve, így ír:

Il y avait en lui, pour ainsi dire, deux personnages différents. Vous l'eussiez pris, en le rencontrant un jour, pour un petit-maître de la régence... Le jour suivant, vous n'auriez vu en lui qu'un modeste étudiant de province se promenant un livre sous le bras...

²⁹ V. ö. erről Zolnai Béla, A magyar biedermeier, Bp., 1940 (Franklin).

Ezt a két vonást a továbbiakban Musset műveiből nem lesz nehéz kielemeznünk. A kettős én szélsőséges, nyugodtan mondhatjuk, klinikai esetét képviseli Gérard de Nerval, aki írói pályáját a középútas Casimir Delavigne és Béranger hatására írott versekkel kezdte; Ronsard, majd a német romantika ismeretében³⁰ mindvégig megőrzött valamit a családi költészet, a *poésie domestique* iránti hajlamából; ugyanakkor azonban Svedenborgot, E. T. A. Hoffmann-t, a tizennyolcadik századvégi okkultistákat olvassa és a fellegjáró álmovilág felé talál utat, annyira, hogy egyes műveiben, mint az álom és valóság viszonyát tárgyaló *Aurélie*-ben, vagy a *Vers dorés* ciklusában Proust és a szürreálisták írói módszeréhez jut közel.³¹ Kettős ízlésének megnyilvánulásait akár a legismertebb művén, a *Sylvie*-n is végigkísérhetjük. A *Sylvie*-ben ugyanazt a kérdést teszi fel, mint Musset a *Les deux maîtresse*-ben. Azt kérdezi, hogy lehet-e egyszerre kettőt szeretni? Gérard de Nerval-nál a kérdés egyúttal az ábránd és valóság problémájának a felvetését jelenti. A két leány, akiről az elbeszélésben szó van, a szerelemnek kétfajta megnyilvánulását képviseli: „l'une était l'idéal sublime, l'autre la douce réalité.” Az ideál és a valóság ellentétét végül is kompromisszumos megoldással békíti ki. Az elérhetetlen Adriennet, a régi francia királyok vérenek sarjadékát Sylvie, egy parasztleány személyén keresztül szereti, amit — legalább esztétikailag — az tesz elfogadhatóvá, hogy a két leány végeredményben ugyanazt az érzést, az író gyermekkori emlékeit, az első szerelem tiszta báját testesíti meg. A két, illetve három lány között, — még egy színésznő is, aki Adrienne-re hasonlít, belekeveredik a bonyolult emlékezésbe, — az író végül a földre esik s nem marad számára más, mint hogy rezignáltan sétáltassa Sylviet és gyermekeit, így lopva egy percre maga köré a családi boldogság illúzióját.

Az ábránd és valóság mellett az álom és az ébrenlét problémája is többször előkerül a novellában. A megoldás ismét kompromisszumos. Az álom ekkor még nem a testi léttől való korlátlan megszabadulást s egy külön, légies világba való utat jelent számára (más műveiben, például az *Aurélie*-ben erről van szó), álmodozásával csak a valóságtól még nem fantasztikusan messzi múltat, emlékeit keresi fel:

Plongé dans une demi-somnolence, toute ma jeunesse repassait en mes souvenirs. Cet état, où l'esprit résiste encore aux bizarres combinaisons du songe, permet souvent de voir presser en quelques minutes les tableaux les plus saillants d'une longue période de la vie.

Az elbeszélés idillikus jelenetekkel van tele. A tulajdonképeni mesét állandóan tájleírások színezik, melyek szülőföld-

³⁰ Aristide Marie, Gérard de Nerval, Le poète et l'homme, Paris 1914.

³¹ Baróti Dezső, Gérard de Nerval. Napkelet. 1938.

jének, egy Isle de France-i kis falunak, Loisy-nak nyugodt derűjét akarják visszaadni, úgy, hogy számos szakaszát a biedermeier tájszemléletre jellemző példakép idézhetnénk. A tájhoz fűződött bonyolult reflexiók és a racionális idő felbontása azonban az egész művet erősen a romantikához kapcsolják. Mindent összevéve a *Sylvie*-t biedermeier-hangulatok romantikus feldolgozásának foghatjuk fel.

A biedermeier és a romantika hasonló összefonódását a kor legtöbb írójánál könnyű lenne kimutatni. Victor Hugo és Lamartine biedermeier verseiből külön anthológiát tudnánk összeállítani s az ilyen vállalkozás nem is lenne erőszakolt. Mindketten jól érezték magukat a család nyújtotta szelíd békesség közepette. Lamartine költészetének kettőségére különben már Zolnai Béla utalt, szembeállítva Lamartine-ban a végtelent-kereső romantikust az idill, a családi béke csendességében kielégülő, „világtól elvonuló, reménye-vesztett, rezignált” költővel, a *Milly ou la terre natale* vagy a *Le Vallon* írójával.³²

*

A kor irodalmi kritikájában megnyilvánuló irodalmi tudatot ismét nehéz lenne közös szempont alá vonni. Elsőnek az a kérdés merül fel, hogy mi jellemzi a biedermeier irodalmi kritikát?

Ha a biedermeiert egyedül az 1814 utáni politikai ájultságból, a „berezinai döbbenet”-ből akarnánk megmagyarázni, akkor a biedermeier kritikai lényegét legtermészetesebben a „l'art pour l'art” szempontjának különböző megvalósításában kereshetnénk. A probléma azonban még sem ennyire egyszerű, hiszen a „l'art pour l'art” nemcsak az ideológiamentes kifejezést követeli, hanem az író és a művész korlátlan szabadságát is, tehát a biedermeier életfelfogásában nagy szerepet játszó puritán morál szintén ellenségei közé tartozik. A „l'art pour l'art” elméletét ép ezért inkább a romantika arisztokratikus felfogásával lehet kapcsolatba hozni. Másrészt azonban a biedermeier, mint mindenben, az irodalomban is irtózik a nagy politikai és társadalmi kérdések felvetésétől, ami viszont mégis a „l'art pour l'art”-hoz közelít.³³

Ugy látszik az igazságot ebben a kérdésben ismét a két ellentétes pólus között kell keresnünk. Valóban, a harcok irodalom és az elzárkózó „l'art pour l'art”, a barrikád és az elefántcsonttorony között még egy szerényebb és ép szerénysége miatt egyeztetni akaró irodalomszemléletről is beszélhetünk.

Ha másból nem, a polgárság utilitarista életszemléletéből természetesen következik, hogy a tiszta művészet eszménye nem

³² Irodalom és biedermeier, 1935, 32–33.

³³ A „l'art pour l'art” kérdésére lásd Albert Cassagne előbb idézett monográfiáját. A kor esztetikai irányaira: T. M. Mustoxidi, *Histoire de l'esthétique Française*, Paris, 1920.

lehetett széles körökben általános. Általában osztják Jean Nicolas Bouilly-nek, az Empire és a Restauráció népszerű moralistájának (hogy az alacsonyabb irodalmiság területéről vegyünk példát) azt a véleményét, hogy az irodalom a közboldogság eszköze:

les lettres... sont la source morale du bonheur de l'État, qui conservent à l'homme toute sa dignité, guident sur le trône, consolent dans la chaumière, et transmettent d'âge en âge les hauts faits des héros, les découvertes du génie et la splendeur d'un grand siècle".³⁴

A nagyműveltségű Quatremère de Quincy, Winckelmann eszméinek franciaországi népszerűsítője, akit színvonalban egy egész világ választ el a kispolgári Bouillytól, a kérdés lényegét tekintve hasonlóképp vélekedik és a *Considérations morales sur la destination de l'ouvrage de l'art* (1815) c. munkájában kifejti, hogy a műalkotás feltétlenül morális célokat szolgál, a társadalom nevelésének egyik eszköze, ép ezért minden mű közhasznú legyen:

Il y a une loi générale de la nature, qui liant le plaisir au besoin, veut que tout ce qui plaît, soit utile... Le plus beau des pérystiles qui dans un édifice, ne conduirait nulle part, n'y serait qu'un magnifique défaut...³⁵

Kératry pedig odáig megy, hogy a szépet, a jót és a hasznosat azonosítja. Csak az a szép — úgymond — ami jó és hasznos. Tételét a nő fiziológiájának berendezésével bizonyítja, és annak aprólékos elemzésével akar meggyőzni, hogy ami szép egy asszonyon, az egyúttal hasznos célt is szolgál. Kératry szintén a társadalom egyik fontos alakítóját látja a művészetben és az irodalomban. Th. Jouffroy a biedermeier kor vége felé már engedékenyebb. Szerinte nem minden szép, ami hasznos, viszont ami hasznos, attól még szép lehet. Olyasvalami azonban, ami nem hajt hasznot, nem lehet szép.³⁶

Mindezek az elméletek, bár a romantika malmára is hajtották a vizet, megerősíthették a biedermeier tanító, moralizáló szándékát. A biedermeier moralizálás azonban nem volt, vagy ritkán volt politikai igényű, inkább a jó polgári erényeket propagálta, azokat, amelyeknek hirdetését maga Lajos Fülöp is elvárta az irodalomtól és amelyeket Léopold Robert, az egyik „juste-milieu” irányú festő — nyilván nemcsak a képzőművészet számára — így fogalmazott meg:

L'art est un puissant moyen d'éducation publique... Il est descendu de la hauteur d'une fonction sociale pour devenir un objet

³⁴ Les encouragements de la jeunesse, Paris, 1814. Introduction.

³⁵ Idézi Mustoxidi i. m.

³⁶ V. ö. Kératry, Instructions morales et physiologiques, Paris, 1818. — Th. Jouffroy, Cours d'esthétique. Paris, 1843.

de luxe... c'est aux artistes eux-mêmes qu'il appartient de... se faire les interprètes dévoués de ce qu'il y a de plus élevé et de plus saint dans les sociétés humaines, soit des sentiments nationaux, soit des sentiments religieux, soit des sentiments de famille...³⁷

A tanulmánygyó polgároknak a „l'art pour l'art“ arisztokratái is engedni kénytelenek. Maga Victor Cousin, aki a „l'art pour l'art“ elméletét kiigazította, idővel korrigálja elméletét és elismeri, hogy a művészet célja az „erkölcsi szép“ kifejezése. („La fin de l'art est l'expression de la beauté morale.“)³⁸ Cousin idealista esztétikáját különben, mely Kant, Schelling és Hegel hatására azt fejtegeti, hogy a művészetnek az eszményi szépet (*beauté idéale*) kell kifejeznie és ez a szép teljesen érdek nélkül való, nem mernénk teljesen a biedermeier-hez sorolni. Ebből az esztétikából azonban több követője — Edgar Quinet, Gustave Planche, Désiré Nisard számára — csak egy halovány, néha vizenyős idealizmus maradt meg, melyet a francia irodalomtörténet spiritualizmusnak szokott nevezni.³⁹ Hogy tulajdonképpen mi ez a spiritualizmus, nehéz lenne szabatosan meghatározni, mert maguk a képviselői sem tudják. Komolyabb filozófiai alapvetés nélkül írott munkáik sokszor önmaguknak is ellentmondanak. Abban valamennyien megegyeznek, hogy ellenzik a politikai célkitűzésű irodalmat, ami a „Louis-Philippe“ kritikusoknál a győztes polgári forradalom után és az 1848-as forradalom előtt könnyen érthető. Ezzel az elvükkel a „l'art pour l'art“-hoz jutnak közel, de az alkotás korlátlan függetlenségét már nem ismerik el, erkölcsi tanítást várnak tőle s így mintegy középutasok Cousin eszményi szépen alapuló esztétikája és az utilitaristák, más szóval az ideálok világa és a realitás követelményei között. Spiritualizmusukat szeretik a kor materializmusával szembeállítani. Ez utóbbinak semmi köze sincs a filozófiai materializmushoz, a romantikusokat nevezik materialistáknak, mert ezek, mint Gustave Planche többször kifejti, az anyagi világot (*univers matériel*) a „természetet“ adják vissza. A „materialista“, a „látható“ irodalommal szemben G. Planche az elvont eszmék kifejezését, a láthatatlan irodalmat követeli, (*littérature invisible*). Más szóval: a klasszicizmust.⁴⁰ Edgar Quinet szintén a klasszicizmust propagálja. Jelszava az irodalom egysége. Tagadja, hogy az irodalom történeti, vagy társadalmi erők függvénye lenne. Az irodalom az emberi szellem alkotása, végső gyökerében tehát mindig és mindenütt ugyanazokra az elvekre vezethető vissza; ép ezért nevetséges a romantikusok és a klassziku-

³⁷ V. ö. A. Cassagne: La théorie de l'art pour l'art en France... Paris 1906.

³⁸ Cousin-ról és magyar párhuzamairól v. ö. még Zolnai B., A magyar biedermeier, 1940. 85–87 l.

³⁹ V. ö. Moreau, i. m.

⁴⁰ La littérature invisible. Revue des Deux Mondes, 1840.

sok egymás közötti harca. A régi és új iskolák, a klasszika és a romantika között nincs olyan nagy különbség, mint gondolják. XIV. Lajos kora már minden lehetséges irodalmi irányt megvalósított:

... il y a des relations et des convenances avec tous les foyers de la civilisation: il conduit à l'antiquité avec Boileau, au moyen âge avec La Fontaine, au doute avec Bayle, au sensualisme avec Gassendi, au monde avec Saint-Simon, au cloître avec Bourdaloue... La guerre que l'on a instituée entre les écoles nouvelles n'est rien qu'une guerre civile. Racine, Molière et Shakespeare, Voltaire et Goethe, Corneille et Calderon sont frères.⁴¹

A irodalom egységének a helyreállítási szándéka, mely Sainte-Beuve-t is megfogja,⁴² a győztes júliusi forradalom után most már békét, a széthúzó tendenciák kiegyenlítését kívánó polgárság mentalitását fejezi ki. Nemcsak azzal, hogy a kor nagy vágyát, az egységet akarja az irodalomban keresztülvinni, hanem azzal is, hogy végeredményben tagadja a romantikusok egyéniség-kultuszát, politikai messianizmusát, történeti érdeklődését, helyi színeit, vagyis mindent, amit Monsieur Joseph Prudhomme nem ért meg, vagy nevetségesnek tart. Miért kellene az új dolgok, amikor a régiekben már minden jót megtalálunk? A kor jámbor polgárai, akik számára az új iskola, a romantika: az erkölcstelenség és a rombolás kútfejét jelenti, — ép úgy ezt kérdezték, mint Edgar Quinet.

Ez a polgári klasszicizmus, melyhez Kératry, Quatre-mère de Quincy, Victor Cousin és a spiritualisták elméleteitől egyformán út vezet, szoros kapcsolatba hozható a romantika mellett meghúzódó klasszikus áramlattal. Az empire ízlés ugyanis 1814 után is továbbél; a festők között főleg Ingres iskolája tartja fenn; a Louis-Philippe építészetből és az iparművészetből sem vesznek ki teljesen a klasszikus elemek, bár természetesen a polgárság egyszerűbb ízléséhez alkalmazkodnak.⁴³ A Restauráció alatt világnézeti kérdés, hogy valaki a klasszikusok pártján áll-e, hiszen a húszas évek katolikus és középkor-imádó romantikája mintegy a királyság hivatalos stílusa volt, míg a forradalom és a császárság napjaira emlékeztető klasszicizmus, többek között talán józansága miatt is, a polgári liberalizmus védelmét élvezte:

Vive Aristote, Rome et Sparte!
J'ai fait mes classes assez mal.
J'étais censeur sous Bonaparte;
Je suis classique et libéral.

⁴¹ Unité dans les lettres. U. ott. 1839.

⁴² V. ö. Michaut, Sainte-Beuve avant les Lundis. Paris. 1914.

⁴³ V. ö. Rosenthal, i. m. és Jacques Robiquet, L'art et le goût en France sous la Restauration. 1814 à 1830. Paris. 1928. Payot. U. ott részletes bibliográfia. — Zolnai B., A m. bied. 1940, 120.

Emile Deschampsnak az osztályozása⁴⁴ nem egyedülálló. A klasszicizáló Casimir Delavigne *poète des idées libérales*-nak vallja magát, de ha nem is oly könnyen, mint nála, sok más középutas költőnél kimutathatunk klasszikus elemeket. Horatius, alig hinné az ember, az úgynevezett romantikus korban a leggyakrabban fordított költők közé tartozik.⁴⁵

1830 után az írók inkább politikai meggyőződésüket változtatják, mint ízlésüket. A romantika, az új ízlés most már mint egy újabb forradalom hirdetője áll szemben a polgárkirályság békéjét konzerválni akaró óizlésű liberálisokkal. A klasszicizmus továbbelő divatját, melyet legjobban Rachel nagy népszerűsége jellemez, nem indokolatlanul hozzák a józan polgári gondolkozással, a *bon sens*-el kapcsolatba.⁴⁶ Ponsard és Augier, akik klasszicizáló darabokkal kezdik (*Lucrece, la Cigüe, le Joueur de flûte*), hogy azután hamarosan a polgári színjáték könnyebb műfajánál kössenek ki, pályájuk változásával ezt a belső összefüggést példázzák. Biedermeier jellegük természetesen a klasszikus világról alkotott képükből is kitűnik, de úgy ezt, mint az egész polgári klasszicizmust a biedermeier szempontjából részletesebben elemeznünk kellene. Az azonban nem lehet vitás, hogy a polgári újklasszicizmus (a szót itt szűkebb, az antik világra és a tizenhetedik századra utaló értelmében véve): a biedermeier ízléshez kapcsolható. A Lajos-Fülöp-korban a klasszikus törekvések különben hivatalos támogatást élveztek. A klasszikusok kiadására néhány év alatt a Firmin Didot egyedül körülbelül egy millió frank állami támogatást kapott.⁴⁷ Érthető ez a támogatás. A klasszicizmus eszményeinek — józanság, világosság, rend, fegyelem — az ekkor már erősen politizáló romantizmus „démon”-jaival való szembeállítására a polgárságnak elsőrendű létérdeke volt...

Ezt a bizonyos értelemben harcos jellegű polgári klasszicizmust az irodalomtörténetírásban legjellemzőbben Désiré Nisard munkássága testesíti meg. Nisard, akit egyik kritikusa a költészet Antikrisztusának⁴⁸ nevezett, a polgárkirályság első éveiben a *Poètes latins de la décadence* című munkájával tűnt fel. A munka, melyet klasszikus mezbe öltöztetett polgári drámák rokonának tekinthetünk, a római írók ürügye alatt az „új dekadenseket”, a romantikusokat támadja. Victor Hugo t például Lucanus „személyesíti meg” benne. Désiré Nisard főműve egy négykötetes francia irodalomtörténet, melyet a negyvennyolcas forradalom előestéjén mintha egyenesen a polgári rend, a stabilitás védelmére írt volna. Dogmatikus munka. A tizenhetedik század íróiból elvont nemzeti eszményhez

⁴⁴ Idézi Moreau, i. m.

⁴⁵ V. ö. Zolnai B., A m. bied. 1940, 120—123 l.

⁴⁶ Pl. Moreau, i. m.

⁴⁷ André Michiels, *Histoire des idées littéraires en France au XIXe siècle*. 4. éd. Paris. 1863.

⁴⁸ André Michiels, o. c.

méri az írókat. Akik ennek megfelelnek, azok a jó írók, a többiek pedig rosszak. Az a nemzeti eszmény, melyet a franciaság örök arcának hisz, meglepően hasonlít a Lajos-Fülöp korabeli polgárokhoz, földönjáró, józan, praktikus; a képzelet, a fantázia, általában minden irracionális hiányzik belőle. Eljárásának jellemzésére akár a polgári ízlést kiszolgáló Ponsard szavait idézhette volna:

... je n'admets que la souveraineté du bon sens; je tiens que toute doctrine ancienne ou moderne doit être continuellement soumise à l'examen de ce juge suprême.⁵⁰

Nisard-t szigorú ítéleteiben a polgári dráma közönségének a szempontjai vezették. Victor Hugo a lényegre tapintott, amikor házmesternek nevezte.⁵¹ Rendet akart csinálni az ősök hagyatékában és kisöprűzött onnan mindent, ami ezt a rendet, a józan közép-szer polgári rendjét zavarná. Irodalomtörténete bevezetőjében a következőket olvashatjuk:

... le mérite de nos grands écrivains, c'est d'avoir exprimé dans un langage parfait, les vérités de la vie pratique; c'est d'avoir créé en quelque sorte la poésie de la raison... La raison, c'est à dire ce sens supérieur qui fait distinguer le vrai du faux, le général du particulier, la règle de l'exception: voilà ce qui donne un caractère si pratique à la littérature française. Dans ce travail de la composition, dans cette sublime et simple occupation de l'homme de génie, qu'on a si ridiculement voulu entourer de nuages et de mystères, l'imagination, au lieu d'être écoutée et obéie aveuglément, est surveillée et contenue.

Ez a polgári klasszicizmus, melyet a modern francia lélek akkor már kezdődő válsága elől a józanság szűkebb világába való menekülésnek is felfoghatunk, alig lát meg többet a francia szellemből, mint a serdülők számára írott tankönyvek szerzői. Nisard rendszerébe természetesen csak a latin örökség egy része illeszkedhetett bele, a kelta és germán elemeket is tartalmazó középkor épügy háttérbe szorult, mint a *bons sens*-al valóban nehezen megérthető Jean-Jacques Rousseau, akinek a személyén keresztül ismét a romantikusok anarchiáját támadja. De nemcsak Rousseau, hanem minden lírikus gyanús neki, mintha tudná, hogy a líra eredendően tartalmaz valamit, ami a józan észszel meg nem ragadható. Persze további kérdés, hogy maguk a klasszikusok, Bossuet és Corneille barokk lofogása, Racine érzelmessége elintézhető-e a *poésie de la raison* gyűjtőszavával? Bizonyára nem. Nisard azonban épügy saját, polgári eszményeit vetíti vissza a múltba, mint a romantikus történetírók tették; ellenségeitől eszményeiben és nem

⁵⁰ Idézi: Cassagne, o. c.

⁵¹ Idézi: Michiels, o. c.

módszereiben különbözik. Ez a szűk irodalomszemlélet természetesen tudomást sem akar venni az irodalom nemzetközi kapcsolatairól:

Entre peuples civilisés, on échange avec profit réciproque les marchandises, les industries, les découvertes de la science et de l'érudition: on n'échange pas les choses de l'esprit et de l'art sans perte pour chacun...⁵²

olvassuk egyik akadémiai beszédében. A biedermeier tájköltészet művelői a maguk szavaival szintén ugyanezt mondogatják. Magát a tézist pedig, ha más nem, épen Nisard könyvének sorsa cáfolja. Munkássága, a magyar irodalomtörténetírás akadémikus művelőinek inspirálói között is szerepel.⁵³

Bármennyire polgári jellegű is Nisard irodalomtörténete, a „biedermeier“ Nisard-t kisebb tanulmányaiból és a reflexióiban ismerjük fel leginkább. Ezekből még jobban kiderül moralizáló hajlandósága. A romantikus regényekről és novellákról írott tanulmányában például, mintán kikelt az „abszurd“ szenvedélyek kultusza ellen, egészen biedermeier családi képek stílusában képzelet el az igazi irodalmat:

J'aurais compris une entreprise littéraire de jeunes dames, de jeunes mères qui ont du temps de rester, après les soins données au mari et à l'enfant, de jeunes filles, puisqu'il y a des parens qui permettent à leur fille cultiver la littérature amoureuse; j'aurais compris, dis-je bien, une entreprise morale de réaction contre les contes et les romans... j'aurais compris des femmes défendant leurs maris, des mères parlant du bonheur d'être mères... j'aurais compris de la psychologie du foyer domestique, qui nous initiât à ces chastes mystères de la tendresse etc...⁵⁴

Az *Aegri somnia, pensées et caractères* címen összegyűjtött bölcs mondásai⁵⁵ ismét munkásságának biedermeier gyökereit fedik fel. A gyakorlatias életigazságokat tartalmazó mondások kedvelését kezdettől fogva a biedermeier egyik jellemvonásának tartják; a jó öreg Gottlieb Biedermaier és francia sorstársa Monsieur Joseph Prudhomme beszédmódjához egyformán hozzátartozik a hétköznapi dolgokon való bölcsekedés. Désiré Nisard maximái mindvégig a két derék polgár színvonalán maradnak. Erről néhány szemelvény talán minden kommentár nélkül meggyőző:

Une maxime doit être un fruit de l'arbre de la vie. Quand ce fruit est mûr, il se détache de la branche et tombe de lui-même dans

⁵² Discours de réception de M. Saint-René Taillandier et réponse de M. Nisard. 22. Janv. 1874. Paris. Chez Didier.

⁵³ V. ö. Dr. Voinovich Géza, B. Eötvös József. Budapest, 1903. Br. Eötvös József összes munkái 20. kötet.

⁵⁴ Portraits et Etudes d'histoire littéraire. Paris. 1875. Michel Lévy 9. l.

⁵⁵ Paris 1879, Didier.

la main. Si l'arbre ne produit pas naturellement, ne cherchez des maximes, ni dans le lieu commun, elles seraient banales, — ni dans le paradoxe — elles seraient fausses... — Quand vous avez sujet de louer quelqu'un, gardez vous de ne lui donner que son dû... — Le fil dont on renoue les amitiés rompues n'est qu'un fil d'araigné. — Pour n'être ni marié ni père un homme de coeur n'échappe pas aux devoirs ni aux soucis paternels, C'est un père qui a laissé faire ses enfants par d'autres. On engendre aussi par le coeur. — Ceux qui veulent changer de gouvernement se préparent à changer d'injustices, de convoitises et de mécomptes.

Egy hosszabb szakaszban azután, hogy teljes legyen a sor, a kényelmetlen vasuttal szembeállított postakocsi kedélyességének a dícsérete is előkerül...

A klasszicizmus átértékelése a francia biedermeier irodalomszemléletének csak egyik megnyilvánulása. Nyugodtan idevehetjük az irodalomtörténeti eklekticizmus híveit is, közöttük például Saint Marc Girardin-t, „a polgárság klasszikusát”,⁵⁶ aki egyformán kedveli Racine-t és Shakespeare-t, Corneille-t és Schiller-t; sokat utazik, mint a romantikusok, de nem az idegen, másfajta világ vágyától hajtva, hanem csak azért, hogy megnézze a remekművek színhelyét... Az irodalmi kritikát ő is tanító szándékkal műveli, La Fontaine, Rousseau, vagy George Sand művei neki egyformán a biedermeier morál tanítására jók. Főműve, a *Cours de littérature dramatique*⁵⁷ a drámai művek történetén keresztül az örök emberi érzések, főképp a családi érzés, erényesség, kötelességtudat apothéozisát adja. A családiasság propagálása mindenekelőtt szívügye. Egy helyén például a forradalmaktól meggyötört Franciaország belső nyugtalanásával a német államok békéjét, derűjét helyezi szembe s a különbség okára is rögtön rámutat: a franciák azért olyan nyugtalanok, mert későn házasodnak; a németeknél a korai házasodás a szokásos, ott béke és nyugalom van... Saint Marc Girardin igen nagy hatással volt a francia ifjúságra, Sainte-Beuve szerint egy egész nemzedéket gyógyított ki a század betegségeből. Ugyancsak Sainte-Beuve idézi egyik előadásának néhány, a mi szempontunkból is jellemző mondatát:

Ne vous croyez pas supérieurs aux autres; acceptez la vie commune; ne faites pas fi de la petite morale, elle est la seule bonne... Préférez à tous les plaisirs des mœurs régulières et simples, des devoirs et des intérêts de tous les jours. Prenez un état, mariez-vous, ayez des enfants. Il n'est pas de démon, en effet, fût ce même celui de la tristesse, qui ose affronter le voisinage des petits enfants... (Causeries de lundi, I, 7.)

⁵⁶ Moreau nevezi így, idézett munkájában.

⁵⁷ Jellemző alcíme: *Essais de littérature et de morale*.

Ujra Nisard előbb idézett maximáinak filozófiájánál vagyunk. Kettejük között különben Saint Marc Girardin kozmopolita eklekticizmusa ellenére sincs lényeges különbség, ez utóbbi a *poésie domestique* eszményein át látott világirodalom bemutatásával ugyanannak a polgári rendnek, nyugalomnak az érdekében moralizál, mint azok, akik sohase lépték át a francia szellem határait.

A polgári klasszicizmusához, mint alább majd részletesen bemutatjuk, Sainte-Beuve kritikai munkásságának is sok köze van. Általában úgy tetszik, hogy a korszak irodalomszemlélete inkább a biedermeiernek, mint a romantikának kedvezett. Maga az irodalomszemlélet mindig magából az irodalomból merít, ha tehát az 1814–1860 közötti korszak irodalomszemléletéből sikerült biedermeier elemeket kimutatnunk, eleve valószínű, hogy a kor tulajdonképeni irodalma is bőven tartalmaz majd ilyen elemeket.

További vizsgálódásaink során tanulmányunkat a populáris irodalomból kiindulva építjük fel és egy szélesebb értelemben vett irodalmi köztudat ismeretében kíséreljük meg néhány jelentősebb egyéniség biedermeier vonásainak a bemutatását. Így előbb részletesebben szólunk a kor népszerű vallásos irodalmáról, szalonéletének és zenei világának irodalmi kapcsolatairól, családi és gyermekköltészetéről, a polgári természet- és történet-szemléletről, majd a biedermeier ifjúsági irodalom áttekintése után Alfred de Musset, Emile Deschamps, Sainte-Beuve, Marceline Desbordes-Valmore és Auguste Brizeux munkásságát elemezzük.

III. Vallásos irodalom.

Az 1815-utáni évek francia vallásos élete elég bonyolult, nehéz lenne egységes képet alkotni róla.⁵⁹ Az újjászületett katolikus egyházon belül több, egymásnak sokszor ellentmondó tendenciát különböztethetünk meg, ezek között biedermeier vallásosságról is beszélhetünk. Ezt természetesen nem a romantikusok újgotikájában, vagy a panteizmusba-torkoló végtelen keresésében, sem pedig a liberális katolikusok (Lamennais) újíto szándékaiban kell keresnünk. A biedermeier, a *juste-milieu* vallásosságot néhány katolikus költő, Turquet, Marceline Desbordes-Valmore, Alexandre Guiraud, Brizeux képviseli. Lamartine és Victor Hugo több verse is

⁵⁹ Alapvető munka: A. Viatte, *Le catholicisme chez les romantiques*, Paris, 1922. — E. de Boccard. (A kérdés bibliográfiájával.) Jó összefoglalás George Weill, *L'éveil des nationalités et le mouvement libéral c. kötetének Religion c. fejezete*. Ugyanott további bibliográfia. Weill kötete a *Peuples et Civilisations* sorozatban jelent meg, Paris, 1930. — A kor justemilien vallásosságával tudomásunk szerint még senki sem foglalkozott.

idetartozik. Átnéztük a népszerű vallásos kiadók — L. L e f o r t (Lille), N. D u c l o s e t F a y (Nevers), G a u m e Frères. (Paris), Société catholique (Paris) — egykorú publikációit is. Valóban józan, közép-szerű hitet jelent ez a „juste-milieu“, amelynek lényegét a meglévő vallásos világképbe való kritika-nélküli beleilleszkedésben és az Egyház tanításainak magátólértetődő elfogadásában látjuk. A lélek Istent-kereső vívódása, a hit és a hitetlenség közötti kínos vergődés, a romantikusok lelki válsága idegen ettől a csendes békességet kereső vallásosságtól, mely a felmerülő problémákat rendszerint azzal a meggyőződéssel űzi el magától, hogy a hit kérdéseiben nem szabad sokat gondolkozni. A kételkedés már önmagában is veszélyes. *Le doute est pour le cœur un symptôme de mort*, olvassuk Alexandre Guiraudnál.⁶⁰ Aki így gondolkodik, az már eleve elutasítja magától a szabadvizsgálgatás lehetőségét, melyre a felvilágosodás eszméit népszerűsítő irodalom a Restauráció után is csábított. A végső bölcsesség az Istené, — ez az örök keresztény tanítás a nagy problémáktól amugyis idegenkedő biedermeier ember számára az Észet istenítő forradalom után ismét erős hangsúlyt kap. Lamartine *Sagesse*-ének a tanítása is ez:

Insensé mortel qui pense,
Toute pensée est une erreur.
Vivez et mourez en silence,
Car la pensée est au Seigneur.

Lamartine a két *Méditations*-ban nemcsak közel jár a juste-milieu világához, hanem a legtöbb biedermeier íróra jelen-
tekenyen hatott is.

Egy másik idetartozó gondolat, hogy a magabiztos vallásos érzés elvesztése nemcsak a lélek harmóniáját dúlná fel, ami a folytonos nyugtalanságot akaró romantikával szemben a biedermeier életfilozófiában a legfőbb jót jelenti, hanem a jó polgári erények gyakorlását is lehetetlenné tenné. Szívesen idézik a következő, Fénelon-nak tulajdonított sorokat:

A la religion, soyez toujours fidèles,
Vous ne serez jamais honnête sans elle.

Különösen a népszerű vallásos irodalom hangoztat olyan gondolatokat, hogy a vallástalan ember nem lehet jó férj, a hitoktatás nélkül felnőtt gyermekek pedig feltétlenül bűnözőkké válnak. A laikus nevelés a népet erkölceitől és boldogságaitól is megfosztja, s maga az állam sem virágozhat fel, ha népe nem vallásos, mert a forradalmaknak csak a vallásos érzés vet-

⁶⁰ A ma fille Thérèse, le jour de sa première communion au couvent du Sacré Cœur. Théâtre et poésies par M. le baron Alexandre Guiraud. Paris. Amyot, s. d.

het gátat.⁶¹ Az állampolgári kötelességekre is a vallás tanítja meg a népet, más oldalról pedig mérsékletre és igazságosságra inti az uralkolókat. A vallás tehát legfőbb biztosítéka annak, hogy az államok életében a józan középser és béke uralkodjék.⁶² A névtelen szerző azután egy érzelmes családi tablót fest az eszményi államról, ahol a házastársak mind hűségesek egymáshoz, a gyermekek szót fogadnak szüleiknek, a szegény, az özvegy, az árva a jótékonyág áldásait élvezi. Ebben a tablóban magát az Egyházat is a biedermeier képekhez hasonló szelíd, jóságos hajadon személyesíti meg:

Son front est le siège de la candeur, la bonté brille sur tous ses traits, et ses mains ne semblent s'ouvrir que pour répandre des bienfaits. — Les vertus forment son aimable cortège; son sourire est plus doux que l'haleine caressante des zéphyrs; sa présence bannit les larmes, et sa parole répand la joie. — Douce et modeste, elle ne veut devoir son empire qu'à la persuasion; et son pied léger évite même de fouler le roseau brisé...

Az ilyen békés hangulat a német biedermeier vallásos festészetében is gyakori. Megemlíthetjük Heinrich Mücke *Himmelfahrt*-ját, melyen az előbbi leírásban szereplő „douce et modeste” leány társait láthatjuk, magát a kép iskolás-szabályosságú kompozícióját pedig az idézet jól tagolt mondataival vethetnénk sikeresen össze. Egy másik kép, J. v. Führich *Einführung des Christentums in die deutschen Urwälder*-je (München, Schackgalerie): a közepén Szűz Máriát ábrázolja a kisdéd Jézussal, körülötte ebédet főző anyák, egy szerzetes tanítását hallgató gyermekcsoport, távolabb egy szántóvető végzi békésen munkáját...

Ez a nyugodt, békés, nagy problémát elkerülő vallásosság a Gondviselésbe vetett feltétlen hitből meríti mélyebb értelmét. A providencialista tanoknak a francia forradalom és a napoleoni háborúk nagy megrázkódtatásai kapcsán ebben a korban újra nagy hatásuk van. Joseph de Maistre tanítása, amelynek a lényege az, hogy a forradalmak és a háborúk borzalmai az Isten akarataból valók s a legfelsőbb rendtől eltávolodott emberiség magábaszállását szolgálják: Waterloo „döbbenete” és az 1830-as forradalom által okozott általános megrázkódtatás közepette különösen termékeny talajra talált a lelkekben. Joseph de Maistre vallásos történetfilozófiai elgondolását a juste-milieu irodalom természetesen elsősorban az élet apró bajaira alkalmazza. Mindenben szeretik az Isten ujját látni. Bármilyen történjék a földön, jó vagy rossz, az szemükben mind egy magasabb igazságszolgáltatás jegyében való, de az Isten

⁶¹ Lectures instructives et intéressantes, Lille. 1839, L. Lefort.

⁶² Méditations pour servir de consolation dans les circonstances difficiles de la vie, Lille, 1836.

céljait a gyarló ember nem mindig képes felismerni. Örök keresztény gondolatok ezek, a juste-milieu vallásos érzését azonban különösen jellemzi a Gondviselés rendelkezésebe való passzív belehelyezkedés. Ez utóbbit nyugodtan a biedermeier rezignáció vallásos formájának foghatnuk fel.

Alexandre Guiraud a *Le petit savoyard* c. versében komolyan fejtegeti, hogy a Páris utcáin kolduló savoyai gyermekek ép elesettségükkel szolgálnak felsőbb rendelést, mert életük így annak a tanításnak a bizonyítéka, miszerint aki az Ég madarait táplálja, nem hagyja el az ember fiát. A vallásos lírában is gyakran előtűnik a Gondviselés szerepének a hangsúlyozása. Az ember az „ég és föld“ fia, de egyedül tehetetlen és elveszti az eget, ha Isten nem siet segítségére. Ezt a gondolatot szeretik azzal a stereotyp képpel kifejezni, hogy az ember magányos hajós, aki viharban evez az élet tengerén s elsüllyed, ha nem kap égi segítőkezet. Szűz Máriával ilyenkor mint a Tengerek Csillagával találkozunk:

Pauvres humains, frêle existence
Qui se perd d'erreur en erreur!
Navire tourmenté par les flots en fureur.
Qui ne te plaindrait pas sur cette mer immense.⁶³

Marceline Desbordes-Valmore pedig a szélben hajló nád-
ban találja meg a hívő földi lélek képét:

Dieu fit le roseau faible, et l'air et son appui.
L'espérance c'est Dieu, même au sein de l'orage:
Je suis roseau, ... je tremble, et je cherche après lui!⁶⁴

A Gondviselés akarataiban való megnyugvás adja meg a közép-szerű sorsba való beletörődésnek is a mélyebb értelmét. Egy Mme Janvier nevű költőnő „szent rezignációról“ beszél, ez annál magasztosabb, minél nehezebb sorsba való beletörődésről van szó, mert ehhez különösen erős szív és bátorság kell, viszont akiben megvan, túlvilági boldogságra szerez nagy érdemeket:

Les dévouements obscurs sont les plus magnifiques;
Dans l'ombre et le silence ils restent confondus:
C'est la voix du désert chantant les saints cantiques,
Qui montent jusqu'à Dieu, de lui seul entendus.

Ils veulent un coeur fort, un assidu courage:
Celui qui les pratique entre tous est béni;
Il amasse en secret un sublime héritage,
Et sème dans son champ un mérite infini.

⁶³ E. Turquétty, Vierge Clémentine. Hasonló gondolatokat olvasunk az Etoile des mers c. versében. V. ö. Oeuvres d'Edouard Turquétty, Amour et foi, Poésie catholique, Paris, 1861.

⁶⁴ Pardon.

La vertu glorieuse a le regard des hommes,
 L'autre a celui du Dieu juste et mystérieux.
 La première a sa fin dans le monde où nous sommes,
 L'autre naît sur la terre et ne fleurit qu'au cieux.⁶⁶

Különösen a népszerű vallásos irodalom hangsúlyozza sokat, hogy az egyszerű viszonyokkal zúgólódás nélkül meg kell elégedni. L. Lefort sorozatából idézhetjük a következő, tárgyunkhoz tartozó könyvcímeket:

La famille du fermier Simon, ou la résignation dans les adversités, 1837.

Le nouveau Tobie ou la patience dans les afflictions de la vie, 1837.

Souffrances et résignation, 1839.

Les pêcheurs de la côte ou la résignation et dévouement, 1844.

Egy másik kiadvány⁶⁷ a szentek életét is az obscurus sorsba való beletörődés értelmének igazolására használja fel. Akik a társadalomban alacsony helyre kerültek, azokat vigasztalja az, hogy Isten egyszülött Fiának a nevelőatyja szegény ács volt csupán, — olvassuk mindjárt az első oldalak egyikén, majd arról van szó, hogy az erkölcs alapja csak a munka lehet és minden foglalkozás, bármily szerény legyen is, a Gondviselés akaratából következik: bűnös, aki nem teljesíti hűségesen a rárótt kötelességeket. Szent Homobonus jó szatócs volt, sohasem csalta meg vevőit, pedig a kereskedés gyakran csábít erre; Szent Theodotus kocsmájában nem énekelték szabadszájú chansonekat, a korcsmában jó keresztényekhez illő józan komolyság uralkodott; Szent Jusztin és Rufin nem pletykáltak soha, bár ez szokása a kofáknak; Szent Zita, a cselédek védőszentje pedig a gazdája iránti tökéletes engedelmességgel a legkeresztényibb erényt, a saját akaratról való lemondást képviselte... A két kis kötetben előforduló valamennyi szent a legtisztább juste-milieu erényeket képviseli, jellemzésükben a *vertu*, *modestie*, *probité*, *exemple de résignation et de patience* kifejezések ismétlődnek. Egy másik kis életrajzgyűjtemény⁶⁸ a francia királyi családok tagjait mutatja be egyszerű erények gyakorlása közben, köztük az alacsony sorból származó Szent Bathildot, aki a királyi trónuson is megőrzi szerénységét. Ez a *modestie dans la grandeur*

⁶⁶ Mme A. Tastu, Album poétique des jeunes personnes ou choix de poésies... Nouvelle édition. Paris, 1847. 84 l. Mme Janvier versének címe: La vieille fille.

⁶⁷ Vies des saints dans les plus humbles conditions de la vie ou modèles de vertu et moyen de satisfaction puisés dans les vies de S. Joseph, S. Isidore, Ste Geneviève, S. Hommebon, S. Crépin, etc... I—II, Lille, L. Lefort, 1851.

⁶⁸ Prévault, Les princesses de France, modèles de vertu et de piété, IVe éd., Lille, 1843, L. Lefort. — U. az, Vie de Saint Louis, Lille, 1839. — Hasonló szellemű kiadvány: Vertus et bienfaits du clergé de France, 3e éd., Lille, 1843, L. Lefort.

jellemzi Kasztíliai Blankát is; Valois Szent Johanna pedig a szenvedések türelmes vállalásával „a boldogok, akik sírnak” tanítását testesíti meg. Magyarországi Szent Erzsébet kultusza ezekben az években Franciaországban is általános.⁶⁹ Leginkább a kegyes, jótékonykodó és családias életű szentek népszerűek. A barok vértanúi és az *athleta Christi* eszményét megtestesítő harcos szentjei a misztikusokkal együtt mintha háttérbe szorulnának Szent József, Szent Antal és Szent Vince mögött. Az utóbbiról elnevezett társulatok és szervezkedések épen a polgárkirályság korában erősödnek meg. Szűz Máriát, akit a barok égi királynőnek szeretett nevezni, most inkább mint az anyaság eszményét tisztelik. Itt említjük újra Edouard Turquety nevét, akit Mária költőjének nevezhetünk, főképp a *Fleurs à Marie* című kötete alapján.

A vallásos költészet egyuttal gyakran családi költészet is. Szeretik hangoztatni, hogy a családi életnek csak az ősöktől örökölt vallásos hit lehet az alapja:

Heureux la famille où la foi préside,
Où la crainte de Dieu, d'âge en âge réside,
Se transmettant toujours comme un legs précieux,
Aux enfants fiers et forts du nom de leurs aïeux.

Alphonse Cordier igénytelen verse⁷⁰ mellé a romantikusoktól is idézhetünk hasonló hangokat. A fiatal *Lamartine* vallásosságának egyik ösztönzője ép az a nagy szeretet, mely őt anyjához fűzi.⁷¹ Ez a családi inspiráció kétségtelenül nyomot hagy *Brizeux* versein: a vallásos hang és a családias költészet összhangja jellemzi. *Lamartine* talán ép ezért szerette *Brizeux*-t. *Victor Hugo* pedig többek között a kisleányához írott *La prière pour tous* c. versében romantikus hangszerelése mellett is hozzákapcsolódik a juste-milieu igénytelen vallásosságához. Ez a vallásosság nagyon szeret a gyermekkor ártatlan hitére visszaemlékezni, ami bizonyára a még kétségeknek ki nem tett hit biztonsága utáni visszavágyódást takarja. A *La prière pour tous* lírai szituációja (a gyermekét imádkozni tanító szülő mondja a verset) a kisebb költőknél igen gyakori. *Marceline Desbordes-Valmore* és *Mme Tastu* több versét is idézhetnénk⁷², úgy, hogy a motívumot a *biedermeierre* különösen jellemzőnek mondhatjuk. A *ra ny*

⁶⁹ L. Lefort sorozatában: *Histoire de sainte Elisabeth de Hongrie...* Lille, 1846. Magyar vonatkozása miatt idézzük: *Hedvig où le christianisme en Lithuanie. Légende polonaise du XIVe siècle.* Lille 1852. — *Vörösmarty* is írt egy hasonló tárgyú legendát (*Hedvig*).

⁷⁰ *La famille.* A *La Corbeille*, A *Poésies offerts à la jeunesse* c. anthológiából idézzük: Lille, s. d., L. Lefort.

⁷¹ V. ö. A. Viatte, i. m.

⁷² *Desbordes-Valmore. L'oreiller d'une petite fille.* *Mme Tastu* idézett albumában is. — *Mme Tastu, Prière du jeune enfant*, az előbb idézett *Corbeille* c. gyűjteményében. U. ott: *Alphonse Cordier, Les genoux d'un père* etc.

János *Fiamnak* c. rezignált hangú verse szintén ennek a motívumnak a körébe tartozó érzést és gondolatokat fejez ki.

Csak ennek a családiasságának az ismeretében érthetjük meg azt a nagy szerepet, melyet az őrangyal a kor hitvilágában betölt. A földi lét démoni színjátékában önmagát jelentéktelen mellékszereplőnek érző, Waterloo és a forradalmak döbbenetétől alélt biedermeier ember a túlvilági támogatásnak — már utaltunk rá — talán még jobban szükségét érezte, mint más, magabiztosabb korok gyermekei, de szerénységében úgy hitte, hogy az esendő embernek az Égek hatalmas uránál illőbb társa, szinte barátja, családtagja lehet a szelíd őrangyal, aki maga is csak szolgája az Istennek, de mégis égi lény és így közvetíthet Ég és föld között. *Lamartine* egyik, ifjúsági anthológiákban is gyakran idézett verse (*L'ange gardien*) szintén így látja az őrangyalt:

Tout mortel a le sien: cet ange protecteur,
Cet invisible ami veille autour de son coeur,
L'inspire, le conduit, le relève s'il tombe,
Le reçoit au berceau, l'accompagne à la tombe,
Et portant dans les cieux son âme entre ses mains,
La présente en tremblant au juge des humains.

Másoknál még közvetlenebb társkép jelenik meg a biedermeier szelídarcú leányaihoz hasonlóan elképzelt *ange au regard bleu*, kékszemű angyal. (Az „éjfékete” szem ezzel szemben a romantika jelzői közt gyakori.) Ez a tiszta tekintetű őrangyal a kis ágyak fölé hajolva néha még a nevelőnő szerepét is betölti, a legfőbb biedermeier erényre, a szülők szeretetére és a jótékonykodásra tanítva a gyermekeket. (V. ö. pl. *Mme Tastu*, *Alphonse Cordier*, *Chevreaux* és *Pichat* verseivel⁷³). *L'ange gardien* címet visel az egyik akkori családi lap is, mely akárcsak a negyvenes évek magyar *Őrangyala*, a biedermeier eszményeket ápolta. Egy katolikus népkönyvkialó *L'ange gardien* címmel a különböző életkorok és foglalkozási ágak részére indított vallásos-moralizáló sorzatot.⁷⁴

A vallásos népkönyvek az egyszerű, szerény vallásosság mellett gyakran irodalmi eszményeket is propagálnak. A *Lefort* kiadásában, Lilleben megjelent többszázkötetes sorzat, melynek egyes darabjaira már hivatkoztunk, irodalomszemléletét külön e célra szolgáló kötetekben terjeszti. A *La*

⁷³ Valamennyi benne van a következő kiadványban: *Trésor poétique à l'usage des institutions de jeunes gens, des pensionnats de demoiselles, des maisons religieuses d'éducation et des écoles primaires de deux sexes. 300 morceaux de poésies suivis de cent nouveaux compliments en vers...* Par Larousse et Boyer, professeurs. Paris S. d., Larousse et Boyer Éditeurs. (Saját példányomat használtam.)

⁷⁴ *L'Ange gardien du jeune Garçon*, Nevers, 1840. Impr. de N. Duclos et Fay. Ugyanott jelent meg *L'ange gardien de la fille*; — de l'Ouvrier; — de l'Étudiant; — du Soldat; — du Domestique: — du Vieux... etc.

Bibliothèque de Gervais (1831) és a *Guide du lecteur chrétien, pour diriger dans le choix des ouvrages et la formation des bibliothèques* (1834) című Lille-i kiadványok névtelen szerzője a *cabinets de lectures*-ök erkölcsromboló hatásának ellensúlyozására — („azok a nyomorult regények a bűn iskolái!” — olvassuk a bevezetőben) — katolikus szellemű könyvtárak felállítását javallja és a jó könyvek kiválasztásának megkönnyítésére jegyzéket állít össze. A jegyzék szépirodalmi részében görög-latin szerzők *ad usum Delphini* kiadásai mellett többek közt Amyot Plutarchos-fordítását, Cicero összes műveit, Theokritos idilljeit külön is megemlíti; természetesen erősen képviselve van a francia klasszicizmus; a felvilágosodás íróit csak kommentált kiadásokban engedélyezi; a preromantikus Bernardin de Sainte-Pierre, Chénedollé és a vallásos juste-milieu írók (Guiraud, Turquet) mellett a romantikusok közül Lamartine és Victor Hugo szerepelnek. A klasszicizmus és a romantika közötti félénk egyeztető szándéknak tulajdoníthatjuk azt is, hogy a nemrég újra felfedezett Dante *Isteni színjátékának* és Klopstock *Messiasának* fordításait, továbbá egy angol versanthológiát, Gérard de Nerval *Poètes allemands*-ját, Hubert *Choix de poésies allemandes*-ját szintén az engedélyezett könyvek közé sorolja. Mindezeket azonban csak a felnőttek számára engedélyezi, az ifjúság és a nép még kevesebb szépirodalmat kap, ebből is több verset, mint regényt. Az ifjúsági versanthológiákat egy-egy Hugo- vagy Lamartine-vers mellett a középszer jobb, rosszabb költőinek a munkái töltik meg.⁷⁵

A regényolvasás kárhoztatására különösen sokszor. vizsgatérnek. Főérvük: aki regényt olvas, elűnja a középszer (*ne sait point garder un juste-milieu*).⁷⁶ (Erre a regényellenes felfogásra — mely egyébként a juste-milieu minden regényestől irtózó irodalomszemléletéhez szorosan hozzátartozik — még többször lesz alkalmuk utalni. A regények helyett kisebb, anekdotaszerű elbeszéléseket adnak ki. Érdekes megfigyelni, hogy a biedermeier festészet az átfogó kompozíció helyett szintén az anekdotikus igényű kis jeleneteket, a moralizáló genre-képeket

⁷⁵ A már idézett anthológiákhoz: Couronne de bluets, Lille, s. d., L. Lefort. stb. stb.

⁷⁶ Cf. Suites funestes de la lecture des mauvais livres, Lille, 1839. L. Lefort. Vergiliusból vett mottója: Fugite hinc, latet anguis in herba! A névtelen szerző bámulatraméltó erudícióval az irodalmat használja fel az irodalom ellen s a kötet végén végső okulásul egy Reyre nevű költő versét közli, melyből azt tudjuk meg, hogy a rossz könyvet ép úgy nem szabad a gyermek előtt hagyni, mint a mérget:

Sous les yeux et la main des jeunes enfants
Un père des plus imprudents
Laissait soit par oubli, soit par insouciance,
Des contes, des romans, des livres dangereux
Qui pouvaient, en flattant leur esprit curieux,
De leur coeur encor pur corrompre l'innocence.

szereti előtérbe helyezni, ezt a párhuzamot az elbeszélések tartalma is megerősíteni látszik. Még az elsősorban hittani tanítást célzó kiadványok is rendszerint egy-egy családi jelenet leírásával kezdik el tanításukat, melyek lényege: a közép-szeres állandó dicsérete.⁷⁷

A kiadványok olvasása közben sokszor az az érzésünk, hogy az angolszász puritanizmussal rokon világban járunk. A gotika elragadottsága, a Restauráció hidegebb, historizáló újgotikája mindenestre ép oly távol van ettől a földönjáró vallásosságtól, mint Chateaubriand szentimentalizmusa vagy a romantikusok lírai Istenkeresése. Ezek helyett a vallásos életbölcseletre tanító apró kis maximákat kedvelik. Egy-egy kis maxima a juste-milieu vallásosság határait is jól kijelöli:

Prie et travaille, c'est la devise heureuse
D'un noble coeur, d'un esprit éclairé;
C'est, d'une vie pure et généreuse
L'art, le devoir et le bonheur sacré.

Prie et travaille, ou redoute le blâme;
Avec raison toujours on le redit:
Car la prière est le charme de l'âme,
Et le travail le repos de l'esprit.⁷⁸

Imádkozzál és dolgozzál! Ha ehhez a törvényhez még hozzá- tesszük azt, hogy „adj gyakran alimizsnát”,⁷⁹ akkor körül- belül meg is mondtuk a józan, gyakorlatias és szenttelen juste- milieu vallásosság három legfőbb parancsolatát.

A józanság az idetartozó vallásos munkák stílusában is

⁷⁷ Néhány jellemző címet idézünk, valamennyit L. Lefort Lille soro- zatából: *Choix de lectures chrétiennes et d'anecdotes intéressantes* (1830). (Af. 158; a szegedi Somogyi Könyvtár jelzése. A zárójelbe tett számok is a Somogyi Könyvtár jelzéseire utalnak.) — *Lectures instructives et inté- ressantes recueillies de divers auteurs*, 1839 (Af. 159. Tartalmából: *Insuf- fisance de la philosophie. Sentiments religieux de Descartes.*) — *La piété filiale ou devoirs des enfants envers leurs parents*, 1840. (Af. 220). — *La famille heureuse ou contraste entre le bonheur d'une vie paisible et chré- tienne et le trouble et les agitations du monde. Par M**** 1840. (Af. 176). — *Georgine ou l'amour fraternel*, 1841 (Af. 171; a kötet néhány fejezet- címe: *Fâcheux effets des mauvaises sociétés. Réunion du frère et de la soeur. L'apostolat de la famille. Patience et courage.*) — *Deux amis ou entretiens familiers sur la nécessité d'une Religion, l'autorité de l'Eglise.* Par abbé P. ***, 1836. (Af. 110). — *Stéphane et Félicie, ou considération sur les sacrements dans leur rapports avec le bonheur sur la terre*, 1836 (Af. 110). A francia biedermeier-irányú irodalom hatására nézve nem érdek- telen tény, hogy ezek a könyvek helyet kaptak egy magyar bibliofil — Somogyi kanonok — magángyűjteményében.

⁷⁸ Mme de Salm verse az idézett Couronne de bluets c. gyűjteményből.

⁷⁹ A jótékony-ság dicsérete a kor egyik elterjedt témája. Victor Hugo és Lamartine számos versét ebben az összefüggésben is idézhetnénk. A. Guiraud már idézett *Le petit savoyard* c. verse mellé lásd a *Jeunes filles travaillant pour les pauvres* ... címűt, E. Turquéttyól a *L'amie de pauvres* címűt, az idézett Corbeille c. gyűjteményben. Egyébként alig van egykorú költő, akinél ez a téma meg ne jelennék.

megnyilvánul. A barok vallásosság pompázó nyelvét, melyet már a felvilágosodás egyszerűsített és józanított, hiába keresnénk ezekben a munkákban. A romantika Rousseauban gyökerező líraibb vallásos stílusa pedig még nem jutott el a szélesebb rétegekig. A biedermeier vallásos munkáit különben mindenütt józan, papirosízű kifejezési mód jellemzi. A fantázia és költőiesség helyét általában okos allegóriák foglalják el.

Ugyanezt a józanságot találjuk az egykorú vallásos festészetben, melynek egyetlen jelentős képviselője sincs. Ha ismerőbb neveket akarunk felsorolni, akkor is csak a klasszicizáló Ingres-tanítvány, az egyenetlen tehetségű Hyppolite Flandrin és Lajos Fülöp hivatalos festője, Horace Vernet jutnak eszünkbe. Az olcsó metszetek pedig Rafael képeit népszerűsítették. A biedermeier vallásos világát katolikus megnyilvánulásainak elemzésével még akkor sem merítettük ki, ha feltételezzük, hogy a lélekszáma miatt is könnyebben elhanyagolható francia protestantizmus érzelmvilágában szintén megtalálhatjuk a biedermeier elemeket.⁸⁰ A protestantizmus helyzete különben 1815 után végleg megszilárdul Franciaországban. A bűnbakot kereső „terreur blanche” protestánsüldözése, Waterloo döbbenetének ez a heves kitörése, valóban csak epizód volt. Guizot mondásával „Ne vous inquiétez pas les uns des autres, inquiétez vous de ceux qui ne croient point”, a katolikusok is egyetértettek és amennyire lehetett fenntartották a felekezetek közti békét, hogy annál jobban harcolhassanak a közös ellenség, a szabadgondolkodás ellen. A katolikusok és a protestánsok egymásközötti békéje 1830, az egyház és az állam szétválása után még jobban állandósul.

A szabadgondolkodás filozófus képviselői a biedermeier korban csak egy szűk értelmiségi réteget mozgattak meg. A szabadgondolkodás általános sikere 1848 után kezdődik. A kispolgári és a munkásrétegek vallásos érzése azonban a nagy forradalom óta gyengülőben van. A tizennyolcadik század filozófiája a biedermeier korban jut el az alacsonyabb osztályokba. 1815 és 1830 közt csak Voltaire munkái több, mint másfélmillió példányban fogytak el. A nép állítólag így választott volna a *l'union du trône et de l'église*, a trón és az egyház egyesülése, jelszavára. Egyelőre azonban inkább csak egyház-ellenességről, mint kifejezett vallástalanságról van szó. A meglevő vallásos világkép merészebb támadása azonban már nehezen hozható kapcsolatba a juste-milieu szelíd érzéseivel. A biedermeier milieu-ban a felvilágosodás is elveszti merészségét s az a nyárspolgári epikureizmus lesz belőle, amely irodalmi kifejeződését Béranger verseiben és a népszerű almanach-poézisben találja meg.

Baróti Dezső.

⁸⁰ A protestantizmusra és a szabadgondolkodásra v. ö.: Weill, i. m. A Guizot-idézetet is tőle vettük át.